

JODEN NIET GEWENST

DE MODERNE HAMAN
BETAAL EN VERDWIJN
HET AFTELLEN IS BEGONNEN
DE KLEINE TERREUR
ZEIS OVER OSTLAND
HET SCHILD VAN DAVID
OP WEG NAAR DE SLACHTBANK
WERKEN AAN HET EIGEN GRAF
MOORD IN BLAUWDRUK

28

Het proces van uitschakeling van de joden uit het maatschappelijk leven was in Duitsland al ver voor de oorlog in volle gang. Ze werden getreiterd en geschoffeerd, verdreven uit allerlei functies en beroepen, door de Neurenberger wetten van september 1935 officieel tot tweederangsburgers verklaard. Sociaal en cultureel waren ze al tot paria's geworden. Van 1938 af werd ook hun economisch bestaan systematisch aangetast en zo goed als vernietigd.

Na de eerste grote golf van vluchtelingen kort na de *Machtübernahme* volgde nu een tweede. Het werd hun door de nazi's niet al te moeilijk gemaakt: de emigratie was in die jaren nog het voornaamste middel om het land *judenrein* te maken. Adolf Eichmann richtte in Wenen zijn eerste *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* op en oefende zich in de techniek om door inschakeling van een joodse organisatie de emigratie volgens zijn voorwaarden te bevorderen. Die voorwaarden bestonden in de eerste plaats daaruit dat de emigranten zo goed als hun hele bezit in Duitsland moesten achterlaten.

Maar waarheen moesten zij emigreren? Weinig landen voelden ervoor grote aantallen — vaak berooide — vluchtelingen op te nemen, onvoldoende doordrongen als men was van het acute levensgevaar waaraan zij in Duitsland blootstonden. Toch emigreerden rond 400.000 joden uit Duitsland, meer dan de helft van het totaal; de grote meerderheid van hen ontsnapte definitief aan de greep van de nazi's.

In beginsel bleef de emigratiepolitiek tot de zomer van 1941 gehandhaafd. Toch waren er toen al vele tienduizenden joden het slachtoffer geworden van regelrechte slachtpartijen die de Duitsers in het pas bezette Polen aanrichtten. Honderdduizenden anderen vielen ten offer aan uithongering in de getto's en slavenarbeid. Het programma van isolatie en concentratie werd in heel bezet Europa in de jaren 1940 en 1941 systematisch voortgezet; het zou zijn hoogtepunt vinden in de kenmerking van alle joden met de gele davidster. De Duitsers hadden de emigratiepolitiek gezien als een mogelijke *Lösung*, oplossing, van 'het joodse probleem.' In de zomer van 1941 ging men zoeken naar iets anders, naar een *Endlösung*, een definitieve oplossing, via de methode van de massamoord.

Sonderkommandos van de SS, vaak ijverig door onderdelen van de *Wehrmacht* geholpen, maakten na de inval in Rusland vele honderdduizenden slachtoffers. En op 20 januari 1942 vond in een landhuis aan de Wannsee bij Berlijn een conferentie plaats waarin aan het besluit tot *Endlösung der Judenfrage* definitief vorm werd gegeven. Emigratie was overgegaan in evacuatie — evacuatie naar de dood. A.H.P.

OP ZOEK
NAAR DE ANTWOORDEN

DE MODERNE HAMAN

PROF. DR. J. PRESSER

‘Een hoofdstuk vol vergoten bloed en onuitsprekelijkst leed, dat onvergetelijk zal blijven bestaan in de geschiedenis der mensheid.’ Aldus duidt de inleiding tot het vonnis, in 1961 geveld over de jodenmoordenaar Adolf Eichmann, in kortste samenvatting de catastrofe aan die het joodse volk tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft getroffen. De andere volken, heet het elders in dat vonnis, telden na zijn afloop hun omgekomenen, de joden hun overlevenden. Is het wonder dat zeker die overlevenden nog altoos pogen te begrijpen hoe dat alles heeft kunnen gebeuren, gebeuren in het verborgene — en toch op klaarlichte dag?

Zo ergens deze vraag gesteld kon en moest worden, dan tijdens dat proces in Jeruzalem. Zij zweefde voortdurend, onophoudelijk, als het ware onuitgesproken in de gerechtszaal, waar immers alleen recht gedaan kon worden wanneer waarheid was vastgesteld en wanneer voorbij werkelijkheid tot leven was gebracht. Maar het was niet de enige vraag en in het vonnis vindt men er meer gesteld, haast even beklemmend: ‘Hoe kwam dat grote onheil juist voort uit het Duitse volk? Zouden de nazi’s tot het begaan van dergelijke gruwelen de mogelijkheid gehad hebben, indien zij niet van andere volken hulp en steun gekregen hadden? Van volken die joden in hun midden telden? Ware het mogelijk geweest de catastrofe, al was het maar ten dele, te vermijden, indien de geallieerde mogendheden een betere wil aan de dag gelegd hadden de vervolgte joden te hulp te komen? Heeft het joodse volk in de

In 1939 bezette Duitsland het Memelgebied. Een van de eerste nazi-maatregelen was de verdrijving van alle aanwezige joden.

vrije landen alles gedaan wat mogelijk was om zijn vervolgte broeders te hulp te komen en de hulp van anderen te verkrijgen? Wat zijn de psychologische en sociologische oorzaken van de collectieve haat die antisemitisme genoemd wordt? Is het mogelijk deze oeroude ziekte te bestrijden, en met welke middelen? Wat is de les die het joodse volk en de andere volken uit dit alles moeten halen en die ook ieder mens in zijn betrekkingen tot zijn medemensen ter harte nemen moet? En nog een aantal verdere vragen, welke hier niet breedvoerig gesteld kunnen worden.’ Aldus het genoemde vonnis. Het is in de eerste plaats de geschiedbeoefenaar op wie de zedelijke verplichting rust het antwoord op deze vragen te zoeken, al blijft er genoeg werk over voor bijvoorbeeld de psycholoog en de socioloog. Voor de vorming van het historische beeld heeft die geschiedbeoefenaar bronnen nodig en dat zijn voor het overgrote deel documenten van allerlei aard. Het is duidelijk dat deze bronnen rijkelijker vloeien naarmate wij dichterbij het heden komen: wat weten wij van Haman, de jodenmoordenaar uit het bijbelboek Esther, en wat weten wij van Hitler? Door een merkwaardige oorzaak beschikken wij ten aanzien van de laatste en zijn misdadige activiteiten over onvoorstelbaar rijk en gevarieerd materiaal, en wel doordat nog nimmer in de geschiedenis de archieven van een

grote mogendheid in zodanige mate en op een zo vroege datum hun geheimen moesten prijsgeven als de Duitse, een gevolg van de totale nederlaag welke Duitsland volkomen aan de macht zijner overwinnaars uitleverde. Overwinnaars die al tijdens de oorlog op zich genomen hadden de diepgezonken misdadigers aan het hoofd van dit Duitse volk ter verantwoording te roepen. De te voorschijn gekomen archiefgeheimen zijn dan ook gebruikt in een reeks van naoorlogse processen, om te beginnen in dat tegen twee dozijn van de ergsten onder hen, van wie een aantal aan de galg is geëindigd. Ook in Nederland hebben, zij het op veel kleinere schaal, zulke processen plaatsgevonden. De meeste documenten vindt men in de in vele landen opgerichte instituten en archieven; een van de allereerste maatregelen, na de bevrijding hier te lande genomen, was de oprichting van het in Amsterdam gevestigde Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, dat een ongeëvenaarde verzameling bronnenmateriaal van het meest uiteenlopende karakter wist bijeen te brengen. Dank zij dat materiaal kan men pogen de hierboven gestelde vragen te beantwoorden; men kan een beeld geven van de werking van de vernietigingscomputer die meedogenloos zijn genocide-program kon uitvoeren, terwijl, met loffelijke uitzonderingen, een wereld in onnadenkendheid, nalatigheid, onverschilligheid, tekort aan fantasie, traagheid, veelal een vermenging van onmacht, onkunde en onwil, toekeek, totdat zes miljoen mannen, vrouwen en kinderen, waren vermoord.

JODENVERVOLGING IN DUITSLAND,
OOSTENRIJK EN BOHEMEN-MORAVIË

BETAAL EN VERDWUN

A. J. VAN DER LEEUW

Goebbels had de joden uit de pers en uit het muziek- en theaterleven verdreven, de joodse ambtenaren waren ontslagen. Hitlers medewerkers op economisch terrein waren echter van mening dat men de joden in het zakenleven niet kon missen. Een actie tot boycot van de joodse detailhandel, begonnen in het voorjaar van 1933, werd opgegeven, nadat men gemerkt had dat zij schadelijk was voor Duitslands economie en voor de onmisbare

De overgang tot de consequente verdrijving van de joden uit het Duitse bedrijfsleven werd gemarkeerd door twee gebeurtenissen. De eerste daarvan was de *Anschluss* van Oostenrijk in maart 1938. Het kwam daarbij niet alleen tot anti-joodse excessen, maar vooral ook tot een algemene aanval op de economische positie van de joden. In vele duizenden joodse bedrijven in Wenen verschenen nazi's als *Kommissare*, die daarbij

duizenden joodse winkels geplunderd en een dertigduizend joden naar concentratiekampen gebracht, kon er geen twijfel meer aan bestaan dat elke jood in Duitsland vogelvrij verklaard was. Een dag later reeds gaf Hitler Goering de uitdrukkelijke opdracht de joden in heel Duitsland definitief uit het economisch leven te verwijderen. Goering pakte dat nu ook rigoureuus aan. In de bespreking van 12 november 1938, die door het gedeeltelijk bewaard gebleven stenografische verslag berucht is geworden, gaf hij daartoe de nodige instructies. Aan het einde merkte hij op: 'Ik zou vandaag niet graag jood zijn in Duitsland.' Reeds dezelfde dag verdreef een verordening de joden uit de

Vorige pagina onder: op 9 november 1938 ontketenden Goebbels en Hitler de massale pogrom die sindsdien bekend is geworden onder de naam ‘Reichskristallnacht’.

Vorige pagina boven: een van de vele anti-joodse bijeenkomsten in nazi-Duitsland die aan de echte vervolging voorafgingen.

detailhandel; enkele weken later volgde een regeling voor het 'ariseren' van groothandel en industrie. Alle joodse vermogens werden geblokkeerd, joden mochten niet langer arts of advocaat zijn. De vanwege de staat aangestelde beheerders van joodse bedrijven kregen opdracht ook de joodse werknemers te ontslaan. Zo waren in enkele weken de meeste Duitse joden van hun bestaansmogelijkheid beroofd en aangewezen op ondersteuning of op een langzaam interen op hun vermogen. Geen wonder dat zij trachtten Duitsland te ontvluchten. Deze tweede grote emigratiegolf na de eerste in 1933—1934 was overigens reeds na de *Anschluss* in Oostenrijk begonnen. Tienduizenden hadden getracht het land te verlaten en het Duitse Rijk was graag bereid hen te laten gaan. De Gestapo richtte in Wenen zelfs een speciaal bureau op om de emigratie te bevorderen: de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*, waarvan Adolf Eichmann de leider werd. Eichmann — die later de uitroeiing van miljoenen Europese joden zou dirigeren — leverde in Wenen zijn eerste proefstuk. Het was ook in de Oostenrijkse hoofdstad dat Eichmann de 'techniek' ontwikkelde die in heel bezet Europa gebruikt zou worden, ook toen in 1941 emigratie door deportatie werd vervangen. Het belangrijkste onderdeel daarvan was de samenwerking met een joodse organisatie, die als schakel tussen de Gestapo en de vervolgdën kon optreden. In Wenen werd dat de *Israelitische Kultusgemeinde*. Zonder twijfel begon de joodse gemeente deze contacten met de beste bedoelingen en alleen om haar leden te helpen naar het buitenland te ontkomen. Maar ongewild werd zij allengs tot een werktuig in de hand van de Gestapo, tot een *Befehlsempfänger*, die zich alleen kon handhaven door het ijverig opvolgen van de gegeven instructies, terwijl het steeds twijfelachtiger werd of de belangen van de vervolgdën nog enigszins gediend konden worden.

20
Deutsches Wappen

Der Stürmer

Jüdisches Wochenblatt zum Kampfe um die Wahrheit

HERAUSGEBER: JULIUS STREICHER

Nummer 20	München, im Mai 1939	17. Juni 1939
---	----------------------	--

Das größte Geheimnis des Weltjudentums

Was ist ein Ritualmord? Heute laugt auch die sogenannte gebildete Schicht in Deutschland in dieser Frage nicht mehr völlig im Dunkeln herum. Der Nationalsozialismus hat dafür gesorgt, daß es in den Köpfen aller Deutschen zu klarem Bewußtsein kommt. Am gründlichsten aber ist über den jüdischen Ritualmord die Wahrheit bekanntgeworden. Seit aller Völker Unterscheidet sich Deutschland, in Polen, in Rußland, in Rumänien, in der Türkei, in der Slowakei, fast in all den Ländern, in denen Juden heute seit langer Zeit leben, ist auch das Wissen über den Ritualmord vorhanden. Die Alten erzählen es den Jungen und diese berichten es wieder ihren Kindern und Enkelkindern. Sie berichten, daß die Juden ein Mordervolk sind. Daß sie noch dem Blute der Nichtjuden stören. Daß sie gegen alle Verbote einen unermesslichen Haß empfinden. Und daß dieser Haß besonders gegen jüdischen Christen und beim jüdischen Christen (Leibhaftig oder Geisteslich) zum Ausdruck kommt. An diesen Stellen ist es bei den Juden Brand, daß sie, wo es ihnen möglich ist, Nichtjuden an sich fassen, um sie umzubringen. Weil sich es beim Christen er macht eine Nicht-Jude, die regelmäßig geschlachtet werden. Am jüdischen Christen aber mocht der Jude mit Verleibe nicht-jüdische Kinder. Viele mocht er in der Dunkelheit frauenverleiben und entführten Weiber. Er fuchelt und lacht das Kind. Er geißelt und gefesselt es am ganzen Körper. Er flingt ihm die Steine. Er launet das Blut in Schalen. Er trinkt dieses Blut oder er verwandelt es für „religiöse“ Zwecke. Ein solcher Brand wird auch am jüdischen Christen (Leibhaftig) ausgeübt. Der Jude nicht getrocknetes Blut der Nichtjuden in den Stein, her er trinkt. Und er trinkt nicht-jüdisches Blut in die „Kugeln“ (ungeklärte Proben), die er kocht und zum Meinen ist.

Zu nebenstehendem Bild:

Im Jahre 1495 ermordeten die Juden in Regensburg jedes Anaben. Sie zupften ihnen das Blut ab und macterten sie zu Tode. Die Richter fanden in einem unterirdischen Gemächte, das dem Juden Josef gehörte, die Leichen der Ermordeten. Auf einem Altar fand eine mit Blut besetzte kleine Schale.

(Bild und Bericht aus dem Buch: „Requiescat“, II. Band S. 174)

Die Juden sind unser Unglück!

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

handelsbetrekkingen met het buitenland. Voor de nationaal-socialisten was dit een moeilijk te verteren ontwikkeling. Vooral de talrijke door de crisis getroffen kleine middenstanders in Hitlers aanhang hadden verwacht dat de Führer direct een eind zou maken aan de joodse concurrentie en ook aan het bestaan van de grote warenhuizen. Hun teleurstelling werd gedeeld door de fanatieke partijmannen die alleen om ideologische redenen Duitsland van al wat joods was wilden zuiveren. Deze spanningen in de partij kwamen niet aan de oppervlakte, zolang Hitler de politiek van zijn economische adviseurs — Schacht en Goering waren wel de voornaamsten — bleef dekken.

Nadat honderden synagogen waren verwoest,

De instelling van joodse raden, overal in Europa waar de Duitsers kwamen, gaat op deze Weense situatie terug.

Zolang het om emigratie ging, kon er inderdaad nuttig werk gedaan worden. In samenwerking met de internationale joodse hulporganisatie kon men tienduizenden joden uit Oostenrijk laten emigreren. In november 1938 waren het er al meer dan 50.000, zoals Fischböck op 12 november 1938 rapporteerde. Goering was er wild enthousiast over, vooral omdat het geen deviezen kostte. Want dat was bij emigratie de voornaamste moeilijkheid. Weinig landen waren bereid berooiden vluchtelingen op te nemen. Als zij geen vermogen mochten meenemen, werden ga-

Rechts: joden in de rij voor een reisbureau in Berlijn. Tot na het uitbreken van de oorlog slaagden velen erin te emigreren.

Rechtsonder: de belangrijkste bepalingen van de zogenaamde Neurenberger wetten 'tot bescherming van het Duitse bloed en de Duitse eer.' Ze dateren van september 1935 en zijn zo genoemd omdat ze afgekondigd werden tijdens een zitting van de Rijksdag in Neurenberg. Later werden ze ook geldend voor de meeste bezette landen in Europa.

ranties geëist. Daarvoor en voor de emigratie-uitrusting van onvermogenen vonden de joodse organisaties tal van oplossingen. Geen wonder dat men dit in Berlijn als een groot succes zag: de emigranten lieten hun geblokkeerde vermogens achter.

In Duitsland wilde Goering daarom hetzelfde recept toepassen; er werd een *Reichszentralstelle für jüdische Auswanderung* opgericht bij het *Gestapoamt* in Berlijn. Tegelijkertijd liet de Gestapo een *Reichsvereinigung der Juden in Deutschland* oprichten, die landelijk en via de joodse gemeenten ook de schakel tussen vervolgd en overheid zou moeten zijn. De leiding werd in handen gelegd van de vertrouwensmannen van de joodse gemeenten en organisaties die sinds 1933 de Duitse joden tegenover de regering hadden vertegenwoordigd. Voorzitter werd de algemeen geachte rabbijn Leo Baeck. Ook hier werd dus het geraffineerde recept uit Wenen toegepast: de vertrouwensmannen van de joodse bevolking werden langzamerhand tot werktuigen van de Gestapo gemaakt. Want de nieuwe *Reichsvereinigung* ontving uiteraard voortdurend instructies van de Gestapo.

In de zomer van 1939 werd Eichmann leider van de *Reichszentralstelle*. In het voorjaar had hij tijdelijk zijn werkterrein kunnen verleggen naar Praag, waar na de annexatie van 15 maart 1939 al spoedig ook een *Zentralstelle* werd opgericht. Als adviseur voor juridische en financiële zaken nam hij daarbij uit Wenen Dr. Erich Rajakowitsch mee, die wij later nog in Nederland zullen ontmoeten.

Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog bemoeilijkte vanzelfsprekend de emigratie uit Duitsland in hoge mate. Desondanks zijn nog tot begin 1941 duizenden joden aan Hitlers greep ontsnapt. Pas in de zomer van 1941, toen de systematische uitroeiing begon, werd verdere emigratie verboden.

Van de 515.000 joden die in 1933 in Duitsland woonden, was bij het begin van de oorlog iets meer dan de helft geëmigreerd. Uit Oostenrijk vertrokken in 1938 en 1939 niet minder dan ongeveer 130.000 leden van de 190.000 personen omvattende joodse bevolkingsgroep. Niet voor allen betekende deze emigratie een definitieve ontsnapping. Enkele tienduizenden emigranten zijn later in West- en Zuid-Europa door Hitler achterhaald. Toch is bijna de helft van de Duitse en Oostenrijkse joden door hun emigratie aan de vernietiging ontkomen. Vooral bij vergelijking met tijdens de oorlog bezette landen als Polen en Nederland, waar een veel groter deel van de joodse bevolkingsgroep

nemen. Het waren natuurlijk in de eerste plaats de jongeren, de kapitaalkrachten, de mensen met internationale relaties of met familieleden in het buitenland, die kans zagen te ontkomen. De ouderen, de armen, maar ook de trage en de optimisten bleven achter. Er werd geen internationale reddingsactie ondernomen. Een poging in die richting was de conferentie van staten die op initiatief van president Roosevelt in de zomer van 1938 in Evian bijeenkwam. Tot positieve besluiten kwam het daarbij niet. Wel werd er een internationaal comité ingesteld, dat in de winter van 1938—1939 besprekingen voerde met de Duitse regering — vertegenwoordigd door Schacht — over massale

Ullstein

§ 1 (1) *Echtverbintenissen tussen joden en staatsburgers van Duits of verwant bloed zijn verboden. In strijd met deze wet aangegane echtverbintenissen zijn nietig, ook als ze ter ontduiking van deze wet in het buitenland zijn aangegaan.*

(2) *De eis tot nietigheidsverklaring is uitsluitend voorbehouden aan het Openbaar Ministerie.*

§ 2 *Buitenechtelijk geslachtsverkeer tussen joden en staatsburgers van Duits of verwant bloed is verboden.*

§ 3 *Het is aan joden verboden in hun huishouding vrouwelijke staatsburgers van Duits of verwant bloed beneden 45 jaar in dienst te hebben.*

§ 4 (1) *Het is aan joden verboden de rijksen- en de nationale vlag te voeren en de rijkskleuren te dragen.*

(2) *Daarentegen is aan hen het dragen van de joodse kleuren toegestaan. Het hanteren van deze bevoegdheid staat onder bescherming van de staat.*

§ 5 (1) *Hij die in strijd met het bepaalde in § 1 handelt, wordt met tuchthuisstraf gestraft.*

(2) *Mannelijke personen die in strijd met het bepaalde in § 2 handelen, worden met tuchthuis- of gevangenisstraf gestraft.*

(3) *Hij die het bepaalde in de §§ 3 en 4 overtreedt, wordt met gevangenisstraf van ten hoogste één jaar en/of geldboete gestraft.*

aan Hitlers vernietigingsmachine ten offer viel, lijkt dit haast een 'positief' resultaat. Ook zou men kunnen stellen dat de emigratie van bijna een half miljoen mensen op zichzelf reeds een verbazingwekkende prestatie was, vooral gezien het feit dat de nog niet overwonnen economische crisis alle landen ertoe bracht hun grenzen nog meer dan gewoonlijk gesloten te houden. Zeker hebben de vindingrijkheid en de solidariteit van de joden en hun organisaties hier zonder twijfel grote dingen verricht.

Men mag daarbij echter niet uit het oog verliezen met hoeveel moeite deze resultaten behaald werden en hoe weinig bereidheid er in vrijwel alle landen was de vervolgd en op te

emigratie. De moeilijkheden lagen aanvankelijk vooral op financieel terrein. Duitsland was niet bereid ook maar een paar procent van het joodse vermogen vrij te geven om de vestiging van de emigranten mogelijk te maken, tenzij dit deviezenverlies gecompenseerd zou kunnen worden door opvoering van de export van Duitse produkten.

Een door Schacht voorgesteld plan om deze moeilijkheden door internationale kredietverlening op te lossen werd door het vluchtelingencomité geaccepteerd. De uitvoering stuitte echter op nieuwe moeilijkheden. De plannen voor een grootscheepse jodenemigratie bleken niet te verwezenlijken en ook de noodzakelijke kredietgaranties kwamen niet

tot stand. Zo moest de voorzitter van het internationale comité in juni 1939 in een bespreking met een Duitse onderhandelaar constateren dat van de grote plannen wel niet veel zou komen en dat individuele emigratie het meest effectief zou blijven. In de maanden februari/mei 1939 waren langs die weg inderdaad bijna 65.000 personen uit Duitsland en Oostenrijk vertrokken.

Het toenemend aantal vluchtelingen veroorzaakte bij vele staten een afnemende bereidheid hen binnen te laten. Tal van landen in Europa en Zuid-Amerika sloten — althans in beginsel — hun grenzen. De Nederlandse regering bepaalde na de *Anschluss* dat alleen vluchtelingen die in Duitsland direct lijfsge-

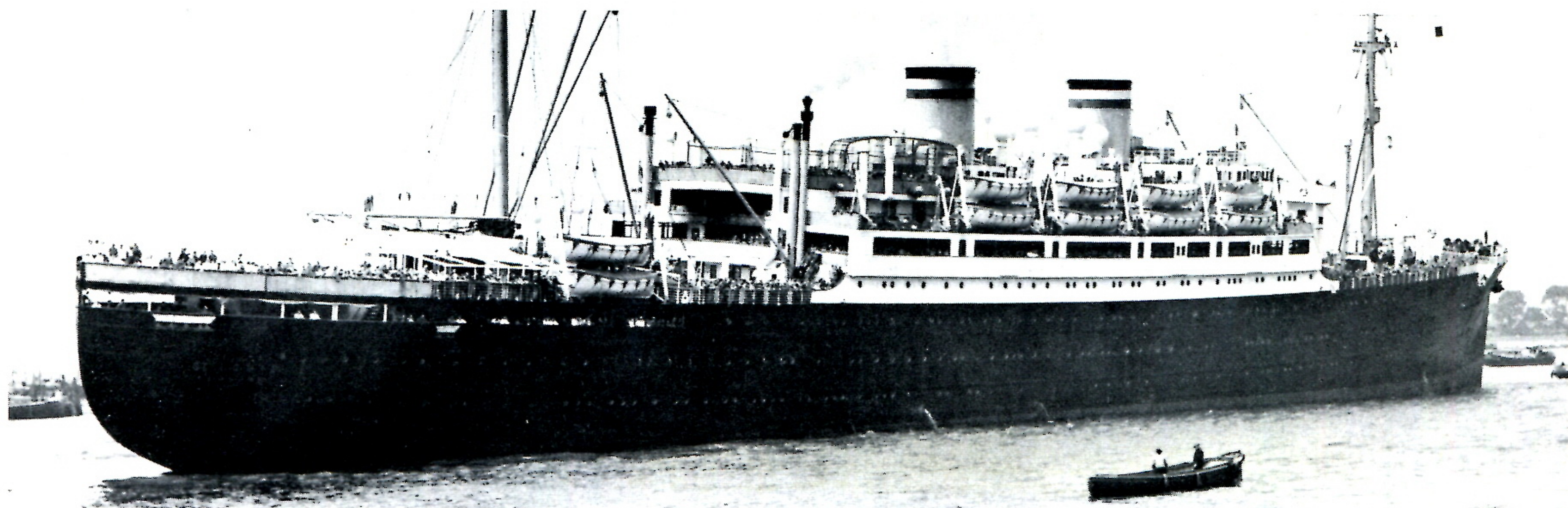
stel namen de Duitsers over. Voortaan werden de passen van Duitse joden van een in rood gestempelde J voorzien.

Aan de Duitse grenzen speelden zich in deze jaren bijna elke dag tragische gebeurtenissen af, als vluchtelingen zonder uitreisvergunning werden afgewezen en teruggezonden. En niet alleen daar. Schepen met emigranten zwierven over de wereldzeeën en probeerden hun passagiers ergens aan land te zetten. Soms waren deze transporten georganiseerd

Onder: 'De joden zijn ons ongeluk.' Deze slogan, verzonnen door Julius Streicher van 'Der Stürmer', beheerste in de jaren voor de oorlog het straatbeeld in het hele land.

Frankrijk, Groot-Brittannië en Nederland zich bereid elk een deel van de passagiers op te nemen, nadat een Amerikaans-joodse hulporganisatie zich garant had gesteld voor hun levensonderhoud.

Niet alleen in Amerika, ook in Nederland bracht de joodse gemeenschap grote bedragen op voor steun aan vluchtelingen. Voor vluchtelingen zonder middelen van bestaan eiste ook de Nederlandse regering een garantie van het Nederlandse vluchtelingencomité. In totaal zijn er in de jaren 1933—1940 vermoedelijk een 30 à 40.000 joodse vluchtelingen Nederland binnengekomen, van wie misschien een derde later doorreisde naar andere landen.

vaar liepen, mochten worden binnengelaten. De overigen moesten als ongewenste elementen worden geweerd of zelfs over de grens teruggebracht. Men vermoedde nog niet dat het leven van alle joden bedreigd was. Na de pogrom van november 1938 wijzigde de regering haar standpunt en werden opnieuw ongeveer 8000 vluchtelingen toegelaten. De Zwitserse regering beklagde zich bij de Duitse over de vele vluchtelingen die in het gewone reisverkeer over de grens kwamen en deelde mede dat zij voor alle Duitsers visa zou moeten invoeren. Een Zwitserse ambtenaar deed toen de suggestie uit de passen van Duitse joden duidelijk te laten blijken dat zij joden waren. Dit voor-

Boven: het passagiersschip 'St. Louis', hier in Antwerpen, zwierf in het voorjaar van 1939 wekenlang rond, doordat geen enkel land de joodse vluchtelingen wilde opnemen.

door malafide of onverantwoordelijke agent-schappen, die alleen op winst uit waren. Soms veranderde het land van bestemming ook plotseling zijn immigratiebepalingen. Dat was bijvoorbeeld het geval met betrekking tot het passagiersschip 'St. Louis', dat in het voorjaar van 1939 enkele honderden emigranten naar Cuba vervoerde. Het schip zwierf wekenlang rond, terwijl de situatie aan boord steeds wanhopiger werd. Tenslotte verklaarden de regeringen van België,

Zo vertrokken honderdduizenden joden arm en berooid uit Duitsland naar een onzekere toekomst. Niet alleen die onzekerheid maakte het afscheid zwaar. Reeds met de Romeinen waren de eerste joden naar Duitsland gekomen. En ondanks alle afschuwelijke vervolging die hun vooral in de late middeleeuwen ten deel was gevallen, beschouwden zij het als hun vaderland. Wat Duitsland in hen verloor, moge duidelijk worden uit drie namen die elk als symbool kunnen staan voor het hoogste in de Europese cultuur. Onder hen die vertrokken, bevonden zich de natuurkundige Albert Einstein, de psychoanalyticus Sigmund Freud en de dirigent Bruno Walter.

HET AFTELLEN IS BEGONNEN

A. J. VAN DER LEEUW

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Wanneer de gedachte aan de massamoord in Hitlers brein vaste vorm heeft aangenomen, weten wij niet.

Er kan echter geen twijfel aan bestaan dat in de kleinere kring der hoogste nazileiders reeds tijdens de in het vorige artikel geschetste gebeurtenissen is gesproken over de vernietiging van alle Europese joden als mogelijkheid. Op de conferentie na de *Kristallnacht*, op 12 november 1938, zei Goering letterlijk: 'Als het *Reich* binnen afzienbare tijd in een oorlog verwickeld wordt, spreekt het vanzelf dat wij in Duitsland er in de eerste plaats aan zullen denken onze grote rekening met de joden te vereffenen.'

Hitler zelf sprak in het openbaar — op 30

Twee topnazi's die bij de uitroeiing van de joden een hoofdrol speelden: Heinrich Himmler (met bril) en tweede van rechts chef der Sicherheitspolizei Reinhard Heydrich.

januari 1939 in de Rijksdag — nog veel duidelijker taal: 'Vandaag wil ik weer een profeet zijn. Als de internationale geldjoden erin zouden slagen Europa nog eens in een oorlog te storten, dan zal het resultaat niet zijn de bolsjewisering der aarde en daarmee de overwinning van het jodendom, maar de vernietiging van het joodse ras in Europa.' Een paar weken later zei Goebbels in een rede: '... Persoonlijk ben ik daarom van mening dat men de besmettingshaard, die

het jodendom is, niet langer mag laten bestaan. Men kan natuurlijk een humane oplossing van dit probleem zoeken, men kan ook aan een inhumane oplossing in oorlogstijd denken.'

Voorlopig liet Hitler de joden echter nog ongehinderd uit Duitsland vertrekken. De Gestapo ging in haar ijver zelfs zover dat zij soms joden behulpzaam was bij het clandestien oversteken van bijvoorbeeld de Zwitserse grens. Kennelijk was Hitler van mening dat een massamoord in vreedstijd niet geheim zou kunnen blijven, terwijl hij een openlijke moord zowel om redenen van binnenlandse als van buitenlandse politiek onmogelijk achtte. Hij liet de Duitse joden

echter vertrekken, omdat hij werkelijk geloofde dat zij een binnenlands gevaar vormden. In de eerste twee oorlogsjaren — tot de aanval op de Sowjetunie — bleef het daarbij. Hoe Hitlers plannen zich in die periode ontwikkelden, zal wel nooit meer precies te achterhalen zijn. Het optreden van zijn apparaat tegen de joden in Duitsland en in de bezette gebieden vertoont in die jaren weinig vaste lijn. In beginsel bleef tot de zomer van 1941 de emigratiepolitiek gehandhaafd. De feitelijke emigratie was echter vanzelfsprekend door de oorlog sterk bemoeilijkt. Desondanks kwamen nog vele duizenden — meestal via de Balkan — uit Duitsland weg. Intussen werden vele joden met geweld uit

aan zichzelf overgelaten, midden in het hun volkomen vreemde Poolse land. Sommigen vonden een onderkomen bij Poolse joden. Anderen kwamen in de Sowjetunie terecht. In de winter van 1939—1940 werden onder nog ongunstiger omstandigheden de Stettiner joden naar Polen overgebracht. Het plan honderdduizenden daarheen te deporteren, kwam echter niet tot uitvoering. De *Generalgouverneur* Hans Frank verzette zich er tegen. Hij had het ook zonder deze gedeporteerden al moeilijk genoeg met het totaal gedesorganiseerde en door de Duitsers van nagenoeg alle voorraden beroofde romp-Polen.

In september 1940 werd weer een groot aan-

de definitieve 'oplossing' van het joden-'probleem', gegeven. De uitdrukking *Endlösung* komt voor in een opdracht die Goering op 31 juli 1941 gaf aan Heydrich, de chef van de Gestapo. Daarin kreeg deze laatste alle noodzakelijke volmachten om de *Endlösung* voor te bereiden.

Omstreeks diezelfde tijd kregen twee specialisten hun instructies persoonlijk van Himmler, de *Reichsführer-SS*. Een van hen was Adolf Eichmann, die wij in het vorige artikel reeds aan het werk hebben gezien.

In Wenen, Praag en Berlijn had hij ervaring opgedaan bij het werken met de joodse organisaties. In Polen had hij geleerd grote aantallen mensen in de kortste keren per goede-

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Hierboven: Adolf Eichmann was de man die na zijn transportervaringen in Polen begon aan zijn 'levenswerk': het organiseren van de 'Endlösung der Judenfrage' in Europa.

Middenboven: Generalgouverneur Hans Frank was in Polen despoot over leven en dood en was voor zijn 'duivelswerk' onder de joden alleen Hitler verantwoording schuldig.

Rechtsboven: Erich Rajakowitsch, medewerker van Eichmann, kwam naar Nederland om er, naar al beproefd model, een 'Zentralstelle für jüdische Auswanderung' in te richten.

Rechterpagina: in januari 1941 werd ook in Nederland overgegaan tot registratie van joden en joodse vermogens. In Den Haag werd de aanmeldingsplicht zo aangekondigd.

het geannexeerde West-Polen verdreven naar het alleen maar bezette midden van dat land. Eichmann, die deze transporten — bij tientallen graden vorst in onverwarmde goederenwagens — organiseerde, had nog verdergaande plannen. Met instemming van Hitler zouden van de herfst van 1939 af honderdduizenden joden uit Midden-Europa naar het bezette deel van Polen gebracht worden. In oktober 1939 vond een 'proefdeportatie' plaats naar het dorp Nisko bij Lublin. Men zond er joden heen uit Wenen, Moravisch-Ostrawa en Kattowitz. Voor een deel moesten zij een soort van opvangcentrum (voor verdere deportaties) opbouwen. De daarvoor niet bruikbaren werden uit Nisko weggejaagd en

tal Duitse joden plotseling van huis en haard verdreven. De joden uit Baden en de Palts kregen een paar uur om zich gereed te maken en werden toen met 50 kilogram bagage in een aantal treinen naar onbezet Frankrijk gestuurd. De Franse autoriteiten werden gedwongen de treinen binnen te laten. Zij wisten nauwelijks raad met de gedeporteerden en borgen ze op in de interneringskampen die een paar jaar eerder in de buurt van de Pyreneeën voor Spaanse vluchtelingen waren ingericht. Daar heeft deze groep nog twee jaar honger geleden, voor de Duitsers haar opeisten voor transport naar Auschwitz.

In dezelfde zomer van 1940 werkten de Gestapo en het Duitse ministerie van buitenlandse zaken een plan uit om alle Europese joden onder te brengen op het eiland Madagascar in de Indische Oceaan. Het zou een soort moderne slavernij worden: de Gestapo zou het bestuur uitoefenen, import en export zouden door Duitsland worden beheerst. Alleen plaatselijk zouden de joden een soort zelfbestuur krijgen. Of dit plan ooit de instemming van Hitler heeft gehad, is onzeker. Misschien was het alleen door ijverige ambtenaren bedacht. In elk geval bleef het bij een plan.

Begin 1941 moet Hitler de beslissing hebben genomen dat hij na de komende aanval op de Sowjetunie de Europese joden stelselmatig zou laten uitroeien.

Toen de *Einsatzgruppen* het bevel ontvingen achter de oprukkende Duitse legers op grote schaal joden te executeren, werden ook de bevelen voor de *Endlösung der Judenfrage*,

rentrein op transport te stellen. Hij was nu klaar voor zijn levenstaak: het organiseren van de *Endlösung* in heel Europa.

De ander was Rudolf Höss, de commandant van het concentratiekamp Auschwitz. Hij ontving de opdracht om in dit kamp installaties te bouwen waarmee in korte tijd honderdduizenden gedood en verbrand konden worden. Met Eichmann moest hij de noodzakelijke verdere afspraken maken. Beide waren al geheel vertrouwd met theorie en praktijk van het uitschakelen van 'volksvijanden'; zij aarzelden niet.

In heel Europa ging de invoering van de jodenster aan de deportaties vooraf. Het zichtbare kenmerk, de afstempeling als lid van een minderwaardig en gevaarlijk ras, moest de joden definitief isoleren van de hen omringende bevolking.

De ster was overigens de laatste en meest ingrijpende van een bijna onafzienbare reeks verordeningen en maatregelen waarmee de joden in Duitsland en in de door Duitsland bezette gebieden werden gekweld. Bruno Blau heeft een boekje uitgegeven waarin alleen de titel en de korte inhoud van de in Duitsland op dit terrein gegeven voorschriften worden genoemd. Het bevat — terwijl het zeker onvolledig is — 431 wetten, verordeningen en bekendmakingen. Het boekje legt een triest getuigenis af van de vindingrijkheid van al die brave Duitse ambtenaren en functionarissen, die elk op hun speciaal terrein zich inspanden om de joden te doen voelen hoe minderwaardig zij waren — en daarmee tegelijkertijd hun eigen betrouw-

Gemeente 's-Gravenhage

AANMELDINGSPLICHT van personen van geheel of gedeeltelijk Joodschen bloede.

De Burgemeester van 's-Gravenhage,

Gelet op artikel 1, derde lid en artikel 2, 1e lid, van het Besluit van den Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandsche Zaken ingevolge de „Verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied, betreffende den aanmeldingsplicht van personen van geheel of gedeeltelijk Joodschen bloede”;

Brengt ter openbare kennis:

I.

Degenen, die geheel of gedeeltelijk van joodschen bloede zijn en die in het bevolkingsregister of het verblijfsregister dezer gemeente zijn opgenomen of daarin behooren te zijn opgenomen, moeten zich aanmelden met inachtneming van de volgende bepalingen.

II.

1. In den zin van de bovenbedoelde verordening wordt een persoon als geheel of gedeeltelijk van joodschen bloede beschouwd, indien hij van ten minste één naar ras voljoodschen grootouder stamt.

2. Een grootouder wordt zonder meer als voljoodsch aangemerkt, wanneer deze tot de joodsch kerkelijke gemeenschap heeft behoord of behoort.

III.

1. Bij twijfel of een persoon, overeenkomstig het onder II vermeldde, als geheel of gedeeltelijk van joodschen bloede moet worden aangemerkt, beslist daarover op gedaan verzoek de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied of de door hem aangewezen instantie.

2. Tot het doen van een dussdanig verzoek is gerechtigd:

- 1o. iedere Deutsche instantie in het bezette Nederlandsche gebied;
- 2o. de ambtenaar voor de aanmelding (Burgemeester);
- 3o. de betrokkene.

3. Tegen de in het eerste lid bedoelde beslissing is geenerlei voorziening toegelaten.

IV.

1. Tot aanmelding is gehouden de persoon, die, overeenkomstig het onder I, II en III bepaalde, aangemeld moet worden.

2. Moet een handelingenonbekwame of een persoon, wiens handelingsbekwaamheid beperkt is, worden aangemeld, dan zijn in diens plaats zijn wettelijke vertegenwoordiger en degenen, die de daadwerkelijke zorg voor dien persoon op zich hebben genomen, tot de aanmelding gehouden.

V.

1. De aanmelding moet plaats hebben vóór 21 Februari 1941.

2. Indien de voorwaarden, welke aan de verplichting tot aanmelding ten grondslag liggen, eerst na 31 Januari 1941 zijn ontstaan, of ontstaan, moet de aanmelding geschieden binnen twee weken na het feit, dat de verplichting tot aanmelding veroorzaakte. Deze termijn verstrijkt evenwel niet eerder dan na verloop van den in de eerste alinea bedoelden datum.

VI.

1. De aanmelding moet voor de onder I bedoelde personen plaats hebben bij den burgemeester. Zij geschiedt schriftelijk uitsluitend met gebruikmaking van een formulier, dat met ingang van 1 Februari 1941 op werkdagen van 9.45 tot 15.30 uur ('s-Zaterdags van 9.54 tot 12 uur) in de hieronder aangegeven lokalen kosteloos verkrijgbaar wordt gesteld:

Jan-Hendrikstraat 60;
Stationsweg 8a;
Beeklaan 303;
Anna-Paulownastraat 66;
Rijswijkscheweg 342;
Apeldoornschelaan 163-165;
Azaleastraat 32;
Marcelisstraat 255b.

VII.

1. De ingevulde en ondertekende formulieren moeten worden ingeleverd bij of toegezonden aan den Burgemeester (adres: Goudenregenstraat 36), met gelijktijdige betaling of storting of overschrijving van f 1.— aan leges, op postrekening No. 130227 ten name van het Hoofd der Afdeling „Bevolking, Verkiezingen en Burgerlijke Stand” der Gemeentesecretarie, met vermelding van het doel, waarvoor de gelden dienen en van den naam van dengene, op wien een en ander betrekking heeft.

2. Is hij niet in staat deze kosten te betalen, dan is, al naar gelang tot welke hij behoort, de plaatselijk in aanmerking komende Israëlitisch-kerkelijke gemeente tot betaling der leges verplicht. Indien hij tot geen dezer kerkelijke gemeenten behoort, kan vermindering van leges of

vrijstelling van betaling daarvan worden verleend. In geen enkel ander geval is vermindering van leges of vrijstelling van betaling mogelijk.

3. Zij, die voor bedoelde vermindering of vrijstelling in aanmerking meenen te komen, moeten zich wenden tot het Bureau Goudenregenstraat 36, Kamer No. 5, (Geopend op werkdagen van 9.45—13 uur, 's-Zaterdags van 9.45—12 uur).

4. Hij, die tot aanmelding is gehouden, is, ingeval de leges niet op den aangemelde kunnen worden verhaald, met overeenkomstige toepassing van het in het 2de lid bepaalde, eveneens aansprakelijk voor de betaling der leges, mits hij ook ten aanzien van zijn eigen persoon onder de verplichting tot aanmelding valt.

5. Behoudens in geval van storting of overschrijving, wordt, bij voldoening van de verschuldigde leges, een kwijtingsbewijs afgegeven.

VIII.

Binnen vier weken na de aanmelding en de betaling van de verschuldigde leges, zal ten name van den aangemelden persoon een bewijs worden afgegeven (dat zal worden uitgereikt of toegezonden), waaruit blijkt, dat hij aan de verplichting tot aanmelding heeft voldaan.

IX.

Ieder aangemelde persoon is verplicht het te zijnen name afgegeven bewijs van aanmelding zorgvuldig te bewaren en desgevorderd te vertoonen aan iederen opsporingsambtenaar, alsmede ter wijziging, aanvulling of vervanging over te leggen aan den Burgemeester (adres: Goudenregenstraat 36).

X.

1. Hij, die door zijn schuld niet aan de op hem rustende verplichting tot aanmelding voldoet, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vijf jaren.

2. Feiten, als bedoeld in het eerste lid, zijn misdrijven.

3. Het vermogen van dengene, die overeenkomstig het eerste lid strafbaar is, is onderworpen aan de bepalingen van de Verordening, betreffende het verbeurdverklaren van vermogens.

De Burgemeester voornoemd,

C. L. VAN DER BILT.

Weth. wnd. Burg.

's-GRAVENHAGE, 31 Januari 1941.

baarheid als nationaal-socialist te bewijzen. Joden mochten niet vrij over hun geld beschikken, ze moesten van een bepaald maandelijks bedrag zien rond te komen, ze moesten hun sieraden inleveren, meer belasting betalen dan een ander en het zonder sociale voorzieningen stellen. Zij moesten hun auto's, fietsen, radio's en hun huisdieren aan de staat afstaan. Zij mochten alleen op bepaalde uren in winkels komen en kregen kleinere rantsoenen dan 'ariërs'. Parken, zwembaden waren voor hen verboden terrein, voor het gebruik van tram en trein was een speciale vergunning nodig. Ook in de bezette West-europese landen werden deze maatregelen in de loop van 1940—1941 ingevoerd.

fabrikant A. Asscher en de hoogleraar D. Cohen), die in het joodse leven een belangrijke rol speelden en het vertrouwen van velen genoten. Ook hier werden zij steeds meer het werktuig van de vervolgers, ondanks hun oprechte streven de vervolgdten te helpen. Het optreden van de bezetter tegen de Nederlandse joden werd gekenmerkt door een gelijktijdig toepassen van grove intimidatie en van zorgvuldige misleiding, waardoor altijd een 'onschuldige' verklaring mogelijk moest blijven. Seyss-Inquart gaf in een aantal gevallen persoonlijk het recept voor dit mengsel van terreur en geruststelling. Toen de Nederlandse kerken begin 1942 in een audiëntie bij de rijkscommissaris een

bankrekeningen moest men overbrengen naar de 'bank' Lippmann, Rosenthal & Co. in de Sarphatistraat in Amsterdam. De schijn werd gewekt dat dit een joodse bank was, maar in werkelijkheid was het een bureau van het Rijkscommissariaat. Het daar ingeleverd vermogen werd niet — zoals in Duitsland — openlijk verbeurd verklaard, maar in alle stilte per 1 januari 1943 op een rekening van het Rijkscommissariaat overgeschreven. De Duitsers terroriseerden de Nederlandse joden vooral met de dreiging van het reeds genoemde concentratiekamp Mauthausen. Naar dit bij Linz in Oostenrijk gelegen kamp zonden zij de $\pm$ 1000 slachtoffers van de vier razzia's in 1941: twee in Amsterdam,

In Nederland werden in november 1940 de joodse ambtenaren verwijderd, in de loop van 1941 werd het joodse vermogen onder beheer geplaatst, in september 1941 werden speciale joodse scholen geopend, in mei 1942 werd de jodenster ingevoerd. En ook hier verscheen een medewerker van Eichmann, Dr. Erich Rajakowitsch, om een *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* in te richten die voor heel West-Europa richtinggevend zou moeten zijn. De Nederlandse joden werden er geregistreerd, hun vermogen en zelfs hun huisraad werden zorgvuldig opgenomen. Van emigratie kwam echter niets meer. Slechts enkelen kregen in 1941 de gelegenheid naar Zwitserland of Amerika uit te wijken. Ook in Nederland richtte de bezetter een Joodse Raad op. Dat gebeurde naar aanleiding van de relletjes in Amsterdam van begin 1941, waarmee de Nederlandse nationaal-socialisten — waarschijnlijk op aanstichten van bepaalde figuren uit het bezettingsbestuur — de joden trachtten te intimideren. Ook hier koos men figuren uit (de

Het vertrek van een trein met Nederlandse joden uit Hooghalen. Aanvankelijk werden voor deze transporten nog personenrijtuigen gebruikt, later alleen nog maar wagons die normaal voor veevervoer dienden.

ernstig protest lieten horen, naar aanleiding van de vele sterfgevallen onder de naar het kamp Mauthausen gebrachte joden, was de enige conclusie die Seyss-Inquart daaraan verbond deze, dat bij verdere maatregelen alles wat opzien kon baren, vermeden moest worden. In maart 1942 paste hij dit voor het eerst toe. Hij zag ervan af bij verordening de Neurenberger rassenwetten ook in Nederland in te voeren. Een bekendmaking via de Joodse Raad was ook voldoende. De joden die op dat ogenblik met een niet-jood(se) in ondertrouw waren, werden door de *Sicherheitspolizei* gegrepen en ondanks het feit dat zij niets van het komende verbod hadden kunnen weten, naar Mauthausen gezonden. Zo onschuldig handelde Seyss-Inquart ook met het joodse vermogen. Geld, effecten en

een in Gelderland en een in Overijssel. Al spoedig kwamen er reeksen overlijdensberichten. Begin 1942 was ook de laatste daaraan gezonden jood overleden; men kon slechts gissen hoe.

In voorjaar en zomer van dat jaar zond de *Sicherheitspolizei* joden die de uitzonderingsbepalingen hadden overtreden, naar Mauthausen. Wie de ster niet duidelijk droeg, wie vermogen achterhiel, wie een sinaasappel at, wie zwart handelde, stond Mauthausen te wachten. En de doodsbberichten bleven komen. Zo werd de joodse bevolking murw gemaakt en rijp voor de oproep zich te melden voor 'werkverruiming in Duitsland'. Die 'werkverruiming' zou plaatsvinden in Auschwitz, maar waar dat lag en wat dat betekende wist niemand. Wel wist iedereen dat wie zich aan de oproep onttrok, met Mauthausen, met de zekere dood moest rekenen. Begin juli 1942 kwamen de eerste oproepen. Op 15 juli vertrok de eerste trein uit het doorgangskamp Westerbork naar Auschwitz.

DE JODENVERVOLGINGEN
IN POLEN (1939—1941)

DE KLEINE TERREUR

DRS. C. J. F. STULDREHER

Op 1 september 1939 had Polen een bevolking van ruim 33 miljoen inwoners; tien procent daarvan was joods. In het door de Duitsers bezette, westelijke gedeelte van het land leefden ongeveer twee miljoen joden; in Warschau alleen al ruim 400.000.

Polen en joden waren voor de Duitsers slechts *Untermenschen*, een minderwaardig soort. Deze opvatting werd gevoed door een gezindheid die het beestachtige optreden tegen deze mensen aanmerkelijk zou vergemakkelijken. Het Duitse bestuursapparaat in Polen behoefde zijn antisemitische acties niet zo te camoufleren als in Duitsland. Polen werd het proefterrein voor de drastische maatregelen die genomen werden voordat de

weinig overtuigend verzet van de zijde van de Duitse legerleiding, hoewel er maatregelen werden getroffen om brandstichting, plundering en wilde executies tegen te gaan. De chef van de *Sipo* en de SD, Heydrich, had op 19 september een onderhoud met de *Generalquartiermeister* van het *Oberkommando des Heeres*. Beide mannen waren overtuigd van de noodzaak eens en voor altijd af te rekenen met de joden, de Poolse intelligentsia, de clerus en de adel. Voor eventuele acties wenste het leger echter geen verantwoordelijkheid te nemen; eerst zou het bestuur overgedragen moeten zijn aan burgerlijke autoriteiten. Heydrich had op dat moment zijn plannen al klaar. In een *Schnell-*

zig-West-Pruisen, het Wartheland, Silezië en enig gebied, grenzend aan Oost-Pruisen, ingelijfd bij het Duitse Rijk. In deze gebieden woonden meer dan 550.000 joden. Het overige gedeelte van bezet West-Polen werd een aparte bestuurseenheid, het zogenaamde *Generalgouvernement* (GG). Dr. jur. Hans Frank werd in oktober *Generalgouverneur*, een functie gelijk aan die van *Reichsminister*. Dr. Arthur Seyss-Inquart, die in mei 1940 door Hitler werd aangesteld als *Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete*, is een half jaar lang Franks plaatsvervanger geweest.

Frank trad op als despoot over leven en dood. Hij waakte met argusogen tegen pogingen

Rechts: Poolse joden worden gecontroleerd bij hun aankomst in het getto van Krakow.

Links: een blik door het prikkeldraad van het 'modelgetto' in de stad Lodz.

Vorige pagina: muren dwars door de straten, sloten het getto van Warschau af.

Centre de Documentation juive contemporaine

definitieve beslissing van de *Endlösung* viel; voor de verdrijving én de concentratie onder het voorwendsel van een emigratie naar elders.

Met de inval in Polen begon ook de vervolging. In vele plaatsen waar Duitse troepen en SS-eenheden verschenen, werden pogroms gehouden; synagogen werden in brand gestoken, goederen geroofd, vrouwen verkracht, mensen mishandeld, gesard en neergeschoten. Deze nog weinig systematische acties vonden reeds plaats in de periode tussen september en november 1939. Men kan ze aanduiden als de 'kleine terreur', vooral wanneer men ze vergelijkt met de effectieve acties van de *SS-Einsatzgruppen* die in juni 1941, samen met de Duitse legers, het door Rusland bezette, oostelijke gedeelte van Polen binnenvielen. Tegen dit eerste gewelddadige optreden rees enig, zij het

brief van 21 september legde hij aan de chefs van de *Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei* een ontwerp voor van maatregelen ter concentratie van plattelandsjoden in grote steden als 'erste *Vorausnahme für das Endziel*.' Om instrumenten te hebben bij de uitvoering van toekomstige maatregelen zouden er Joodse Raden moeten komen, gekozen uit de bevolking. Bij dit alles echter mocht aan de economische belangen van het *Reich* geen schade worden toegebracht. Dat betekende dat tot het moment van de arisering alle joodse bedrijven moesten blijven werken, voor de behoeften van de *Wehrmacht* en om een economische ontwrichting in het land te vermijden. Heydrich verwachtte van zijn ondergeschikten een 'restlosen Einsatz zur Erreichung der gesteckten Zielen.'

Van het vroegere Poolse gebied werden Dan-

van Berlijnse instanties invloed te krijgen in zijn domein. Hij beriep zich daarbij steeds op zijn onmiddellijke verantwoordelijkheid jegens Hitler, wiens 'heerlijk rechtsgevoel' hem bijzonder aansprak en die hem gedurende de kerstdagen van 1939 toevertrouwde: 'Und Sie, mein lieber Frank, müssen inzwischen ihr Teufelswerk in Polen bis zum Ende führen.' In zijn gebied, dat verdeeld was in een viertal districten (Krakau, Lublin, Radom en Warschau; na de inval in Rusland kwam er nog een vijfde district bij: Galicië), die door een gouverneur werden bestuurd, woonden 1.400.000 joden.

Frank, die zwoer bij de eenheid van territoriaal bestuur, was in zijn gebied echter niet almachtig. Het leger viel buiten zijn gezag, hetgeen met het oog op de *Rüstung* van niet gering belang was; de Poolse spoorwegen waren geïncorporeerd in de *Reichsbahn*, zodat de dienstregeling van de deportaties buiten hem om in Berlijn werd opgesteld, en tenslotte had hij geen beslissingsbevoegdheid over de SS en de politie van Himmler. De laatste was in zekere zin Franks tegenpool; hij gaf de voorkeur aan een functionele centralisatie en had in alle bestuursinstellingen een stevige positie. In het bestuur van het *Generalgouvernement* kon Himmler vrij en ongehinderd *hineinregieren*. Hij stelde er Friedrich Krüger aan als *Höhere SS- und Polizeiführer*. Frank op zijn beurt benoemde Krüger tot zijn adviseur voor openbare orde en veiligheid om zich toch van enige invloed op de bijzondere politiematregelen te verzekeren.

Evenals in Duitsland werd het politieapparaat in het GG straf gecentraliseerd; Krüger werd bijgestaan door een *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* en een *Befehlshaber der Ordnungspolizei*. In de districten werden naast de burgerlijke gouverneurs SS- en politieleiders aangesteld die ieder op hun beurt werden bijgestaan door een *Kommandeur* van de *Sipo* en van de *Orpo*. Met name dit apparaat werd verantwoordelijk voor de uitvoering van de maatregelen tegen de joden. Het concentratieprogramma van Heydrich

moest in twee acties worden uitgevoerd: de 550.000 joden uit de ingelijfde gebieden moesten gedeporteerd worden naar het *Generalgouvernement*; alle joden in dit GG moesten worden bijeengebracht in getto's. De uitvoering van het programma begon in december 1939. Het Poolse spoorwegnet was in gereedheid gebracht; de politie stond klaar. De deportaties moesten samenvallen met de massale verhuizing van Polen uit de ingelijfde gebieden naar het *Generalgouvernement*. Het schema voorzag in de deportatie van in totaal één miljoen joden en Polen; dagelijks moesten 10.000 mensen worden overgebracht. Alsof dat nog niet voldoende was, wilde men in dezelfde tijd ook nog alle

wijk Podgorce. Frank slaagde erin de verdere deportaties, waarop vooral de bestuurders van de ingelijfde gebieden broedden, tegen te gaan. Ondanks Hitlers opmerking van oktober 1940 dat Polen toch maar '*ein grosses Arbeitslager*' was, kon het GG onmogelijk zo'n toevloed van duizenden joden en Polen herbergen. En het Madagascarplan waarop Frank zo zeer hoopte, bleek weldra een illusie.

In september 1941 gaf Himmler opdracht voor de deportatie van 60.000 joden en zigeuners uit Duitsland; ze zouden nu moeten worden overgebracht naar Lodz in de Warthegau. Het kostte Himmler enige moeite daarbij de tegenstand te overwinnen

van het gedwongen emigratieproces naar de politiek van de *Endlösung*. Het was een periode van voorlopige oplossingen, die bij alle betrokken instanties grote wrijvingen veroorzaakte. Het handwerk van de massale moord, eerst door de *Einsatzgruppen* in Rusland en eind 1941 door de inrichting van speciale vernietigingskampen, zou heel wat minder spanningen oproepen. Het 'deportatieprogramma' kon toen in alle soepelheid worden afgewerkt; getto's werden voorraadkamers.

In de geannexeerde gebieden trachtte men de joden zo snel mogelijk te deporteren naar het *Generalgouvernement*. In het GG echter, dat zelf al 1.500.000 joden telde, vreesde men te

Centre de Documentation juive contemporaine

joden en zigeuners uit het *Altreich* naar Polen overbrengen. Dat betekende het vervoer van nog eens 400.000 mensen. De leeggevallen plaatsen moesten worden ingenomen door Volksduitsers uit de Baltische gebieden die nog in Russische handen waren. In totaal werden ongeveer 200.000 joden en Polen overgebracht naar het *Generalgouvernement*. Op deze wijze echter schiep men in het GG, en met name in het district Lublin, een onhoudbare overbevolkingssituatie. Vooral Frank protesteerde hiertegen; hij zag ongaarne zoveel joden in zijn gebied. Hij kreeg zijn zin: de grote actie werd eind maart 1940 gestopt. Frank maakte van de gelegenheid gebruik om driekwart van de 60.000 joden in zijn residentie Krakow naar andere delen van het GG over te brengen. De rest, voornamelijk geschoolde arbeiders, mocht voorlopig blijven wonen in het getto in de

van de *Regierungspräsident*, *SS-Brigadeführer* Ubelhör, die de verdrevenen liever zag overgebracht naar het *Generalgouvernement*. Uiteindelijk werden er uit Wenen, Praag, Berlijn, Keulen, Frankfurt, Hamburg, Düsseldorf en Luxemburg slechts 20.000 joden en 5000 zigeuners gedeporteerd naar het overbevolkte Lodz.

Ter concentratie van de joden vonden tussen 1939 en eind 1941 drie grote verdrijvingsacties plaats. Dat gebeurde steeds in oostelijke richting; joden en Polen vanuit de geannexeerde Poolse gebieden naar het *Generalgouvernement*; joden en zigeuners uit het Duitse Rijk en het protectoraat Bohemen en Moravië naar het GG en tenslotte joden en zigeuners uit *Reich* en protectoraat naar de ingelijfde Poolse gebieden.

De concentratie mag amper geslaagd heten. Deze periode is een overgangsfase geweest

bezwijken onder de verwerking van de verdrevenen in een doelmatig georganiseerd getto-systeem. Uitzicht op een verdere verwijdering van de samengepakte joden had men eigenlijk niet, het Madagascarplan ten spijt.

Deze situatie is van grote invloed geweest op de gettovorming. Aan het einde van 1941 leefde de gehele joodse bevolking van het *Generalgouvernement* in getto's bijeen. Voor de Duitse bureaucratie was deze concentratie een effectief controlemechanisme voor de *Endlösung*; voor de joden zelf was ze een ellendige manier van leven. Het begon op 23 november 1939 met het verplicht dragen van de davidster; op 28 november met het instellen van Joodse Raden, die in steden met meer dan tienduizend joden uit vierentwintig gekozen leden moest bestaan en elders uit twaalf, en op 11 december met het beperken

van de vrijheid van beweging. De Joodse Raden moesten zonder beperkingen meehelpen bij de uitvoering van de anti-joodse maatregelen van de Duitsers. Daarbij probeerden zij het leed van hun gemeenschap zoveel mogelijk te lenigen. Hulpverlening aan de vernietiging van hun eigen gemeenschap was de gruwelijke grond van hun bestaan. Ze stonden geheel onder het bestuur van de burgemeesters in de geannexeerde gebieden, van *Stadthauptmänner* in de steden en van *Kreishauptmänner* op het platteland.

Het heeft nog geruime tijd geduurd voordat er definitief een begin werd gemaakt met de inrichting van getto's. Het initiatief daartoe

keling van getto's elders. De inrichting ervan werd heimelijk voorbereid door Duitse bestuursinstanties onder leiding van de *Regierungspräsident* Ubelhör in Kalisz. Zij wilden *schlagartig* optreden om een overhaast vertrek van de joden naar het nieuw aangewezen gebied in de stad te bewerkstelligen. Zodoende zouden de slachtoffers veel van hun roerend goed moeten achterlaten, hetgeen dan heel gemakkelijk ten prooi zou vallen aan Duitse confiscatie. Ubelhör zag de gettovorming slechts als een tijdelijke maatregel; hij zou nog wel zien hoe hij de stad en later het getto zelf van joden zou kunnen zuiveren; '*Endziel muss jedenfalls sein, dass wir diese Pestbeule restlos aus-*

vormingsproces. De taak van de Duitse bestuursinstellingen en van allerlei bureaus van de Joodse Raden werd steeds scherper ingesteld op de economische vernietiging van de gettobevolking. Die economische en ook maatschappelijke vernietiging had een drietal aspecten. Allereerst dat van de algehele onteigening van roerend en onroerend goed. Ging in Duitsland zelf de confiscatie, de arisering aan de concentratie vooraf, in Polen volgden de Duitsers de omgekeerde weg. We kunnen ermee volstaan dit aspect te noemen; de verschillende Duitse instellingen (*Haupttreuhandstelle Ost*, *Reichsgruppen* voor de industrie en het *Stabshauptamt für die Festigung deutschen Volkstums*)

Kongress Verlag

werd genomen door de *Stadt-* en *Kreishauptmänner* of, als het om grotere getto's ging, door de *Generalgouverneur* zelf. In de geannexeerde gebieden verschenen de eerste getto's in de winter van 1939—1940; Lodz werd in april 1940 gesticht. In het *Generalgouvernement* kwam het proces van gettovorming nog veel later op gang. Het eerste getto verrees daar in oktober 1940 te Warschau; de kleinere getto's in het district Warschau verschenen pas in het begin van 1941. Het grote getto in Krakow ontstond in maart 1941; dat te Lublin kort daarna en eveneens in maart werd het uit twee afzonderlijke wijken bestaande getto in Radom gesticht. In Galicië, dat in augustus 1941 als vijfde district bij het GG werd gevoegd, werd in december 1941 het op twee na grootste getto van Polen gecreëerd, dat van Lwow (Lemberg). Op enkele na, die pas in 1942 tot stand kwamen, ontstonden alle getto's in het *Generalgouvernement* voor het einde van 1941.

Het getto Lodz (Litzmannstadt) gold als voorbeeld voor de oprichting en de ontwik-

brennen.' Op 8 februari 1940 voerde de *Polizeipräsident* de voorgenomen actie uit: de 100.000 joden uit de stad Lodz moesten hun huizen verlaten en verhuizen naar de wijk Baluty, waar al 60.000 joden woonden. Veel tijd voor de 'verhuizing' kregen ze niet. Op 30 april was de zuivering van de stad voltooid en op 10 mei gaf de *Polizeipräsident* opdracht het getto geheel van de buitenwereld af te sluiten. De ordepolitie was met de bewaking belast. Duitsers en Polen werd de toegang tot het getto verboden; binnen de muren of de omheining bestond voor de bewoners geen vrijheid van beweging en was een avondklok ingesteld.

De gettovorming geschiedde overal in drie fasen: de keuze van een plaats, onverhoedse aanwijzingen voor het vertrek en volledige afsluiting van de buitenwereld. Sommige kleinere steden werden geheel als getto ingericht.

De vernietiging van de joden in Polen was ingezet met het concentratieplan van Heydrich. De andere maatregelen tegen de joden zouden alle een onderdeel zijn van het getto-

Boven: in vrijwel alle getto's werden de joden door hun bewakers onophoudelijk gekweld. Dit is een 'lichaamsoefening' onder Duits toezicht in het getto van Lemberg.

Rechts: de meeste getto's waren van ieder comfort verstoken. Hier staan joden in het getto van Lublin in de rij voor wat water.

hebben er elk hun eigen aandeel in gehad. Belangrijker dan het eerste aspect — de 2.500.000 joden in de bezette Poolse gebieden waren veel, veel armer dan de 800.000 in Duitsland, Oostenrijk en in het protectoraat Bohemen en Moravië — is het tweede: dat van de gedwongen arbeid. De Duitsers hebben van het omvangrijke joodse arbeidspotentieel een steeds intensiever en volstrekt misbruik gemaakt, tot voorbij de grens van de totale *Ausmerzung*. Al dadelijk na de inval pakten militaire en burgerlijke autoriteiten joden van straat op om hen aan het werk te zetten bij opruimingswerkzaamheden, het dempen van tankgrachten en andere objecten. Op 26 oktober 1939 werd in

het *Generalgouvernement* bekend gemaakt dat iedere jood verplicht was tot gedwongen arbeid in de zogenaamde *Judenarbeitertruppen*. Iedere instantie die werkkrachten nodig had, kon joden laten oppakken totdat de ploeg groot genoeg was. Aan het einde van de werkdag werden deze mensen weer vrijgelaten. De Joodse Raad van Warschau bood de Duitse bezetter aan zélf zulke ploegen samen te stellen voor ieder die erom vroeg. Daarmee werden de *Arbeitertruppen* een blijvende instelling. Voor werkzaamheden van langere duur en grotere omvang werden de werkploegen ondergebracht in *Judenarbeitslager*. De projecten bestonden veelal uit de aanleg van tankgrachten, het

graven van kanalen, de ontginning van gronden ten behoeve van de landbouw, enzovoort. De eerste kampen van deze aard ontstonden in maart—april 1940 in Belzec en Plazow. Later verschenen ze in het gehele land, vele tientallen kampen met duizenden bewoners. Ook in de buurt van industrie-projecten werden zulke arbeidskampen ingericht. Kamparbeid werd op die manier een permanente instelling van slavernij. De bewaking van de kampen was in de regel in Duitse handen; het leven was er slecht, het ontbrak er aan comfort en heel vaak ook aan eten; er moest zonder loon zeer hard gewerkt worden en er vielen vele doden. Ook de getto's zelf bleven niet gespaard voor de

gedwongen arbeid; de Joodse Raden richtten gettowerkplaatsen in waar men, meestal voor de *Wehrmacht* en de Volksduitsers, uniformen, schoeisel, munitiekisten, meubilair enzovoort maakte. Ook Duitse privé-ondernemingen maakten in de getto's, zij het in veel mindere mate, van de goedkope arbeidskrachten gebruik. Voor zover de bedrijven of de overheidsinstanties loon uitbetaalden, werd dit geld overhandigd aan de Joodse Raden, die het, zo goed en zo kwaad als het ging, besteedden aan enig voedsel voor de slavenarbeiders. De inschakeling van de gettobevolking in de Duitse oorlogsindustrie maakte de Duitsers afhankelijk van joodse werkkrachten, die daarin op hun beurt een overlevingskans meenden te bezitten.

Het laatste aspect van de economische vernietiging was de voedseltoewijzing aan de gettobevolking. Deze werd telkens verminderd, zodat er een toestand ontstond waarin de meeste bewoners in het randgebied tussen leven en dood kwamen te verkeren. In de grotere getto's controleerden de Duitsers op de *Transferstellen* (*Umschlagplätze*) zelf de invoer; in de getto's bestond een rigoureuze distributie. Dit laatste verhinderde overigens niet het bestaan van favoritisme, diefstal, corruptie, bevoordeling van *Funktionäre* en hun familie en een zwarte markt. Er was veel bedelarij en overbevolking; slechte hygiënische toestanden, ziekte en epidemieën, ondervoeding, honger en sterfte veroorzaakten weldra een onhoudbare toestand. Het dodencijfer steeg voortdurend. Men schat dat het economisch destructieproces aan één vijfde van de Pools-joodse bevolking van getto's en arbeidskampen het leven heeft gekost, dat wil zeggen aan ongeveer vijf- à zeshonderdduizend mensen.

Deze methode was voor het door Hitler gestelde doel van de *Endlösung* echter ondeugdelijk. In 1942 zouden speciale *Todesfabrieken* in aparte kampen de uitroeiing op veel grotere schaal en op een efficiëntere wijze aanvankelijk nog begeleiden, maar weldra overnemen.

BERICHT UIT WARSCHAU

23 september 1941.

Ach, onze angst voor de feestdagen bleek maar al te juist te zijn geweest. Gisteren, aan de vooravond van het Joods Nieuwjaar, ontboden de Duitsers de gemeenteraad met aan het hoofd ingenieur Czerniakow en eisten van de raad de onmiddellijke uitlevering van vijfduizend jongemannen voor de arbeidskampen. De raad weigerde aan dit bevel te voldoen. Daarop braken de Duitsers het getto binnen en organiseerden een werkelijke pogrom. De mensenjacht duurde gisteren de gehele dag tot vanochtend vroeg. Van alle kanten hoorde men schoten. Ik was toevallig op straat toen de jacht begon. Ik kon nog net de gang van een huis binnenvluchten, waar al tal van mensen opeengepakt stonden, en wachtte daar twee uren...

Op de hoek van de Leszno- en de Zelazna-

straat, voor het arbeidsbureau, stond een reusachtige mensenmenigte, op militaire wijze in rijen opgesteld. De meesten waren jongemannen tussen de achttien en vijfentwintig. Joodse politiemannen moesten erop letten dat niemand wegliep. De jongemannen stonden er met gebogen hoofden, alsof ze naar de slachtbank werden gevoerd. Feitelijk hebben ze trouwens nauwelijks een andere kans dan te worden afgeslacht. De duizenden die tot dusver naar de arbeidskampen werden gezonden, zijn spoorloos verdwenen...

Plotseling werd de deur van een papierwinkel, waarvoor ik als versteend naar de colonne verdoemden stond te staren, geopend. Er werd een hand op mijn schouder gelegd; het was een joodse politiemann, die mij snel naar binnen trok. Een ogenblik later viel op de plaats waar ik had gestaan, een man, door een kogel getroffen, neer. Verontwaardigde uitroepen plantten zich als een elektrische schok door de

menigte voort en drongen door de gesloten winkel deur naar binnen. De man lag een tijdje kreunend op de grond, maar werd al gauw op een handkar weggebracht. De huiseigenaar ging onmiddellijk aan de gang om het nog warme bloed van het trottoir te wassen...

Zelfs nu, terwijl ik deze regels neerschrijf, ben ik nog totaal van streek. Ik zie die duizenden jonge joden als schapen voor de slachtbank staan. Zoveel zonen, broers en mannen werden weggerukt van hun liefsten, die hen waarschijnlijk nooit meer zullen terugzien en van wie zij niet eens afscheid mogen nemen. Over een paar maanden zullen de moeders, vrouwen en zusters van deze mannen per officiële briefkaart ervan op de hoogte worden gesteld dat nummer zo-en-zoveel is gestorven. Het is onbegrijpelijk dat wij de kracht hebben dit alles te verdragen...

(Uit: 'Wir haben es gesehen', Rütten & Loening Verlag, Hamburg, 1962)

DE JODENVERVOLGINGEN
IN POLEN EN RUSLAND (1941—1942)

ZEIS OVER OSTLAND

DRS. C. J. F. STULDREHER

Centre de Documentation juive contemporaine

Eind mei 1941 ondertekenden Heydrich, chef van de *Sicherheitspolizei* en handelend namens het *Reichssicherheitshauptamt*, en *Generalquartiermeister* Wagner namens het *Oberkommando des Heeres* een overeenkomst betreffende de inzet van speciale SS-eenheden aan het Russische front. Daarmee was een geschilpunt bijgelegd dat voor een zo effectief mogelijke taakvervulling van die eenheden van het allergrootste belang was. Door de overeenkomst werden ze in staat gesteld al direct in de voorste linies (en niet achter het front, zoals het OKH aanvankelijk had gewild) tegen de joden op te treden. De opdracht van die mobiele *SS-Einsatzkommandos* was het onverwijld uitmoorden

Na de eerste moordgolf werden de joden die haar hadden overleefd, door de Duitsers opgedreven naar geïmproviseerde getto's.

van de joodse bevolking in de door de Duitsers veroverde delen van het uitgestrekte Russische land. Hitler zelf had tot het vormen van die *Kommandos* opdracht gegeven tijdens de voorbereiding van Operatie *Barbarossa*.

De officieren en manschappen voor deze eenheden werden gerekruteerd uit het personeel van de *Sipo* en de *SD* en uit de *Ordnungspolizei* en gingen voor een aparte training naar een opleidingscentrum in Pretsch (Saksen). Vandaar werden ze kort

voor het begin van de Duitse inval in de Sowjetunie overgebracht naar het verzamel-punt Döben. Er waren vier *Einsatzgruppen* gevormd, die aangeduid werden met de letters A tot en met D. *Gruppe A* moest opereren in het gebied van legergroep Noord, *Gruppe B* in dat van de centrale legergroep; *Gruppe C* in dat van legergroep Zuid. *Einsatzgruppe D* werd ingezet in het operatiegebied van het 11e leger, dat in het uiterste zuiden van de Sowjetunie zou aanvallen. De *Einsatzgruppen* (te vergelijken met bataljons) werden niet in hun geheel op één plaats ingezet, maar gesplitst in kleinere eenheden, de *Einsatzkommandos* en *Sonderkommandos*, die mobieler waren. Van de *Einsatzgruppen*

was D de kleinste; ze had een sterkte van ongeveer vijfhonderd man. De totale sterkte van de vier eenheden was drieduizend man. Onder de officieren waren veel intellectuelen, vooral juristen. In Pretsch was de manschapen voorgehouden dat in de Sowjetunie 'rückichtslos durchgegriffen werden müsste.' Op het moment van de inval woonden er in de Sowjetunie ongeveer vijf miljoen joden; vier miljoen van hen leefden juist in de gebieden die door de Duitse legers veroverd en bezet zouden worden. Van die vier miljoen woonde weer meer dan 85% in steden in het westelijke gedeelte van het land. In het oostelijke gedeelte van Polen, in de Baltische landen, in de Boekowina en in Bessarabië —

joden bevolkt waren. Vaak rukten ze zo snel op, dat ze honderdduizenden slachtoffers over het hoofd zagen. Toen dit eenmaal duidelijk was geworden, volgde er binnen het kader van de eerste, grote operatie een nieuwe actie. Daarbij kregen de *SS-Einsatzgruppen* steun uit het achterland. De *Gestapo* zond vanuit Tilsit een *Kommando* naar Litouwen; de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* in het *Generalgouvernement* (en later in Nederland), Karl Schoengarth, leverde drie kleine commando's die in Lwow, Brest-Litowsk en Bialystok enige tienduizenden mensen vermoordden. Ook de drie *Höhere SS- und Polizeiführer* (Noord, Midden en Zuid) in het bezette Russische gebied vorm-

joden laten afmaken. Dat gebeurde dan meestal onder het mom van *Partisanenkämpfung* en onder het voorwendsel dat juist de joden de partizanenstrijd aanwakkerden. Vandaar ook dat de *Feldgendarmarie* van harte joden ter executie overgaf aan de *Einsatzkommandos* en ook op joden jacht liet maken, zoals dat in juli 1941 gebeurde in Zjtomir. Toen er een epidemie uitbrak onder de joodse bevolking van een concentratiekamp in Dsanskoi, op de Krim, liet de *Ortskommandant* aan *Einsatzgruppe D* vragen de slachtoffers maar af te maken. In Simferopol wensten de legerautoriteiten nog vóór Kerstmis alle joden 'opgeruimd' te zien, opdat de soldaten Kerstmis zouden kunnen

gebieden die van september 1939 af door de Russen waren bezet — woonden ongeveer 1.900.000 joden; in het vooroorlogse territorium van de Sowjetunie (dat wil zeggen in de Oekraïne, in Wit-Rusland, op de Krim en in het overige, door de Duitsers te bezetten gebied) ruim 2.100.000. Ongeveer anderhalf miljoen van hen hebben kans gezien genoemde gebieden voor de Duitse legers uit te ontluchten.

Tijdens de eerste moordgolf, die duurde tot het einde van 1941, hebben deze mobiele moordbrigades meer dan 300.000 joden om het leven gebracht. Aan het einde van diezelfde periode waren de *Einsatzgruppen* de gebieden gepasseerd die het dichtst met

Het bloedbad te Kowno (Litouwen) waarbij de Sicherheitspolizei honderden joden liet doodslaan door vrijgelaten misdadigers.

den uit de hun ter beschikking staande *Ordnungspolizei*- en *Waffen SS*-eenheden commando's die gruwelijk huishielden in plaatsen als Riga, Minsk, Mogilew en in andere gebieden in de Oekraïne. Deze aanvullende acties achter het front hebben aan ongeveer 200.000 mensen het leven gekost, zodat het totale aantal slachtoffers tegen het eind van 1941 ruim een half miljoen bedroeg. Het Duitse leger heeft in hoge mate steun verleend aan de uitroeiingsacties van de *SS* en bovendien door eigen eenheden duizenden

vieren in een stad zonder joden; hun medewerking aan de *SS*-eenheden was zo mogelijk nóg groter dan hun verlangen naar een sentimenteel *Weihnachtsfest*. Nog erger dan de Duitse officieren en soldaten gedroegen zich de Roemeense troepen die in het zuiden van de Sowjetunie opereerden. Zonder medewerking van *Einsatzgruppe D* moordden ze in Odessa de gehele joodse gemeente uit: 60.000 mensen.

Het handwerk van de moord stelde aan de moordenaars bijzondere eisen. Er zijn in die tijd verschillende methoden beproefd om de executies zo 'schoon' mogelijk uit te voeren. Onder de meest kille officieren waren lieden (onder anderen Ohlendorf, de commandant

van *Einsatzgruppe D*) die vonden dat de methode van het nekschot een te zware belasting was voor de SS-man; ze was te persoonlijk en ook in strijd met zo iets als 'eer'. Het van verre afstand salvo's mitrailleurvuur afgeven op de slachtoffers bleek eveneens een ondeugdelijke methode; ze was te bloederig, te chaotisch en te weinig zorgvuldig; de slachtoffers vroegen om veel meer ruimte in het graf, waardoor er meer smerig en overbodig opruimingswerk verricht moest worden dan goed was voor hart en zenuwen van de moordenaars — ondanks de permanente alcoholverdooving waarin dezen verkeerden. De meest effectieve methode bleek tenslotte — het woord werd achteloos gebruikt! — de

Ölsardinenmanier. De eerste rij slachtoffers moest in het graf naast elkaar gaan liggen om door het commando aan de rand van de kuil, een groep, op veel minder persoonlijke wijze afgemaakt te worden; kinderen, kinderen, vrouwen, vrouwen, oude mensen, jonge mensen. De volgende groep moest in tegenovergestelde richting gaan liggen: op hun dode, soms nog levende lotgenoten, voeten op hoofden, als sardines in een blik,

Een overzicht van de posities die de mobiele vernietigingseenheden van Heydrich in november 1941 innamen. Letters en cijfers verwijzen naar de overeenkomstige aanduidingen van 'Gruppen' en 'Kommandos'.

DE GRAFKUIL

Tijdens de processen in Neurenberg las, op 27 juli 1946, de Britse aanklager Sir Hartley Shawcross de letterlijke verklaring voor van de Duitse civiel ingenieur Hermann Graebe, die op 5 oktober 1942 ooggetuige was geweest van een massale executie van joden op het toen niet meer in gebruik zijnde vliegveld van Dubno in de vroegere Poolse provincie Wolynië. De tekst van deze verklaring, die het hof met afgrijzen en medelijden vervulde, wordt hier opzettelijk in onverkorte vorm weergegeven:

'...Een oude vrouw met sneeuw wit haar hield deze baby van ongeveer een jaar in haar armen, zong voor het kind en kietelde het. De baby kraaide van plezier. Met tranen in hun ogen keken de ouders toe. De vader hield de hand vast van een jongen van ongeveer tien jaar en sprak zachtjes met hem; de jongen deed moeite om zijn tranen te bedwingen. De vader wees omhoog, naar de hemel, streelde het hoofd van de jongen en scheen hem iets uit te leggen. Op dat moment schreeuwde de SS-man bij de kuil iets tegen zijn kameraad. Deze telde ongeveer twintig mensen af en beval hen naar de achterkant van de aarden heuvel, niet ver van de kuil, te gaan.

Het gezin dat ik beschreven heb, bevond zich onder hen. Ik herinner me nog goed het meisje, slank en met zwart haar, dat toen ze mij passeerde, op zichzelf wees en zei: 'Drieëntwintig jaar.'

Ik liep daarop om de heuvel heen en stond op eens tegenover een ontzaglijk grote grafkuil, enkele meters diep.

In de kuil lagen mensen zo dicht opeen en boven op elkaar, dat slechts hun hoofden zichtbaar waren. Bij bijna allen stroomde er bloed van hun hoofd over hun schouders. Enkele van de gefusilleerde mensen bewogen nog. Sommigen lichtten hun armen op en draaiden hun hoofd om te laten zien dat zij nog leefden. De kuil was al voor ongeveer twee derde gevuld met over elkaar liggende lijken.

Ik schatte dat er zo'n duizend mensen in lagen. Ik keek naar de man die de mensen doodschoot. Het was een SS-man, die op de rand aan het ene uiteinde van de kuil zat, met zijn voeten naar binnen bungelend. Hij hield een machinepistool op z'n knieën en rookte een sigaret. De

met de *Sicherheitspolizei*, al dan niet overging tot executie. Geleidelijk aan werd dat 'al dan niet' bepaald door een aantal belangen die zich ook in Polen hadden doen voelen. Ook in de Sowjetunie ontstond behoefte aan arbeidskrachten voor werkzaamheden ten behoeve van het leger en de *Organisation Todt*; ook hier speelden economische motieven een rol. De onmiddellijke en totale uitmoording bijvoorbeeld van de joden in de Oekraïne zou voor de economie van dit gebied desastreuze gevolgen hebben gehad; onder de arbeidende bevolking was het aantal geschoolde joodse arbeiders zeer hoog. De systematische gettovorming in deze gebieden werd voornamelijk de taak van de burgerlijke

autoriteiten in de nieuwgevormde *Reichskommissariate Ostland* en de Oekraïne en van het militair gezag in het gebied achter de fronten van de verschillende legergroepen. De eersten waren echter ijveriger in de vorming van getto's naar Pools model dan de militairen. In de tussenperiode van de gettovorming, die overigens zeer ongelijkmatig verliep en op sommige plaatsen al eindigde toen ze elders nog moest beginnen, schiepen

De aanvankelijke executiemethode — dood door het nekschot — bleek zelfs de geharde SS'ers van de 'Einsatzkommandos' te veel. Later ontwikkelden de beulen andere, minder 'persoonlijke' moordsystemen.

burgerlijk en militair bestuur de voorwaarden voor een tweede golf van massa-executies die in de laatste maanden van 1941 al over de Baltische landen spoelde. Daar waren toen kort daarvoor, onder andere bij Riga, in Salaspils en bij Minsk, kampen opgericht voor uit Duitsland gedeporteerde joden die het lot van de Poolse joden moesten delen. Bij een van de talrijke acties, te Minsk, was Himmler zelf aanwezig. Na afloop zei hij 'dass ihm das blutige Handwerk zuwider wäre' — maar desondanks moest het bevel tot uitroeiing van de joden worden uitgevoerd. Wel ontlokte deze belevenis hem de vraag of het allemaal niet wat humaner kon. Dra zouden vergassingsproeven volgen.

mensen — zij waren geheel naakt — stapten een paar treden naar beneden, die in de kleiwand van de kuil uitgestoken waren, en klauterden over de hoofden van hen die er al lagen, naar de plaats die de SS-man hun aanwees. Zij gingen voor de doden en gewonden liggen. Sommigen streelden hen die nog leefden en spraken zachtjes tegen hen. Toen hoorde ik een roffel schoten. Ik keek in de kuil en zag dat er nog stuiptrekkingen door de lichamen gingen of dat hun hoofden bewegingloos boven op de andere lichamen voor hen lagen. Bloed stroomde uit hun nek.

Ik was verbaasd dat ik mocht blijven staan kijken, maar ik zag vlak bij me ook nog twee of drie postbodes in uniform staan. Op dat moment naderde al weer de volgende groep. De mensen stapten in de kuil, gingen in rijen tegen de vorige slachtoffers aan liggen en werden doodgeschoten. Toen ik opnieuw om de heuvel heen liep, zag ik dat weer een vrachtwagen vol mensen was gearriveerd. Ditmaal zaten er ook zieken en uitgemergelde mensen onder. Een oude, vreselijk magere vrouw werd, terwijl twee lotgenoten haar overeind hielden, door anderen die zelf al naakt waren, uitgedoosd. De vrouw scheen verlamd te zijn. Degenen die haar hadden geholpen, droegen haar om de opgeworpen aarden wal heen. Ik ging daarop met mijn voorman weg en reed in mijn wagen terug naar Dubno.

Op de ochtend van de volgende dag, toen ik op deze plaats terugkwam, zag ik ongeveer dertig naakte mensen dicht bij de kuil liggen — op een meter of dertig tot vijftig er van verwijderd.

Sommigen van hen leefden nog; zij staarden recht voor zich uit en schenen niets te merken van de morgenkou noch van de arbeiders van mijn bedrijf, die om hen heen stonden. Een meisje van een jaar of twintig begon tegen me te spreken. Ze vroeg me, haar kleren te geven en haar te helpen ontvluchten. Op dat moment hoorden we een auto snel naderen en ik zag dat er SS'ers in zaten. Ik trok me terug naar ons werkobject. Tien minuten later hoorden we schoten uit de richting van de kuil komen. Die joden die nog leefden, hadden opdracht gekregen om de lijken in de kuil te werpen; daarna moesten zij zelf in de kuil gaan liggen om een nekschot te krijgen.'

(Uit 'The final solution' door Gerald Reitlinger.)

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

DE INVOERING
VAN DE JODENSTER

HET SCHILD VAN DAVID

DR. KONRAD KWIET

Een zespuntige ster. Twee ineengehaakte driehoeken. De punten symboliseren de begrippen God—Aarde—Mens en Schepping—Openbaring—Verlossing. De lijnen wijzen naar een eeuwige eenheid; ze tonen de weg en het doel: vereniging van de zes begrippen en verlossing van de mensheid. De davidster, het *Mageen Davied*, dat wil zeggen: het Schild van David, is het zinnebeeld van het jodendom; is volgens de joodse wijsgeer Franz Rosenzweig de 'Ster van de Verlossing'. Een zespuntige ster, op een witte vlag met twee blauwe strepen: de tegenwoordige nationale vlag van Israël. In 1897 liet de Duitse zionist David Wolffsohn haar voor het eerst hijsen op een gebouw in Basel, bij de

Links: het eerste jodenteken van deze eeuw, ingevoerd in de Poolse stad Wloclawek, bestond uit een gele driehoek van stof, 15 centimeter hoog, 15 centimeter breed.

Rechts: welke sanctie er rustte op het niet dragen van de jodenster, werd nog eens bekendgemaakt in 'Het Joodsche Weekblad' van de Joodse Raad voor Amsterdam.

opening van het eerste zionistische wereldcongres.

Een zespuntige ster. Met zwarte lijnen en in zwart het opschrift 'JOOD': het stigma van verachting en uitstoting, het teken voor deportatie en vernietiging. Deze 'gele vlek', die de nazi's in de Tweede Wereldoorlog in bijna alle bezette landen van Europa invoerden, heeft een lange geschiedenis.

Sinds de middeleeuwen is ze onderdeel geweest van de anti-joodse politiek van christelijke pausen en bisschoppen, Europese vorsten, hertogen en steden. Paus Innocentius III is op het vierde Lateraans Concilie (1215) de eerste die ze de joden opspeldt. Zijn voorbeeld: de voorschriften van de mohammedaanse heersers uit de achtste en negende eeuw, die in hun rijken vernederende kentekenen verplicht stelden voor alle ongelovigen, dus ook voor joden en christenen.

In de praktijk komt er van het pauselijk voorschrift weinig terecht; er wordt nauwelijks de hand aan gehouden. Pas in de zestiende eeuw komen de verschillende jodentekens algemeen in zwang, soms in, soms buiten de getto's. De gele vlek moet gedragen worden op de linkerborst; wie ze niet draagt, wordt zwaar gestraft. Als gevolg van de Verlichting en van de langzaam op gang komende emancipatie bewegingen, raken de middeleeuwse voorschriften in het vergeetboek. Maar onder de oppervlakte blijven ze voortsmuilen tot in het moderne antisemitisme. Keer op keer schreeuwen fanatieke antisemieten om de registratie van de joden; om het kenbaar, zichtbaar maken van deze gehate bevolkingsgroep. De nationaal-socialistische propaganda bedient zich van meet af aan van de zespuntige ster om het jodendom, dat symbool van het kwade, dat weggebrand moet worden, te symboliseren en te ontregelen. Ze duikt op in nationaal-socialistische kranten, tijdschriften en schotschriften; ze verschijnt op affiches en op joodse zaken tijdens de beschamende jodenboycot van april 1933. Er worden zelfs spotmedailles met een davidster geslagen. Reinhard Heydrich, de latere chef van het

Reichssicherheitshauptamtes, stelt op 12 november 1938, tijdens een bespreking na de beruchte *Reichskristallnacht*, voor om alle joden te verplichten een bepaald teken te dragen. Hitler en zijn aanhangers vinden het echter nog te vroeg voor zo'n bepaling; pas een jaar later wordt ze ingevoerd. Want na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog wordt ook de wissel naar de *Endlösung* omgelegd. Deportatie en vernietiging wachten van nu af de joden, die tot dan toe slechts onder een middeleeuws uitzonderingsrecht zijn geplaatst en op grond daarvan geïsoleerd, veracht en verstoten uit het politieke, economische en culturele leven. Het fascistische antisemitisme toont nu zijn ware

vernietiging gedoemden. En het is beslist geen toeval dat de deportaties en de verdelgingsacties in de bezette landen beginnen met de invoering van de jodenster.

Een toentertijd vijftiendertigjarige *SA-Brigadeführer* komt waarschijnlijk de eer toe als eerste in de twintigste eeuw de joden de gele vlek te hebben opgespeld. Hans Cramer, overtuigd nationaal-socialist en kersvers benoemd tot *Stadtkommandant* van de bij het Wartheland getrokken Poolse stad Wloclawek. De verordening is gedateerd 24 oktober 1939, krap twee maanden na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Het teken: een gele driehoek van stof, 15 centimeter hoog, 15 centimeter breed. Alle joden

K 262
NIEUWE EDITIE: 2e JAARGANG No. 17a - 7 AUGUSTUS 1942 (24 MENACHEM 5702)

Het Joodsche Weekblad

UITGAVE VAN DEN JOODSCHEN RAAD VOOR AMSTERDAM

SECRETARIAAT DER REDACTIE:
JODEN BREESTRAAT 93 - AMSTERDAM - TELEF. 31736-41838
ADMINISTRATIE EN EXPLOITATIE:
JOACHIMSTHAL'S BOEKHANDEL
UITG.- EN DRUKKERIJBEDRIJF N.V.
JODEN BREESTRAAT 63 - AMSTERDAM - TELEF. 44340-44740

ONDER VERANTWOORDELYKHEID VAN A.ASSCHER EN PROF.DR.D.COHEN

EXTRA EDITIE

De Duitse autoriteiten maken bekend:

1. Alle Joden, die niet onverwijld gevolg geven aan een tot hen gericht oproep voor de arbeidsverruiming in Duitsland, worden gevangen genomen en naar het concentratiekamp Mauthausen gebracht.

- Deze of andere straf wordt niet toegepast op die Joden, die zich nog achteraf voor uiterlijk Zondag 9 Augustus 1942, te 5 ure aanmelden, of verklaren, dat zij bereid zijn, aan de werkverruiming deel te nemen.

2. Alle Joden, die geen jodenster dragen, zullen naar het concentratiekamp Mauthausen gebracht worden.

3. Alle Joden, die zonder toestemming der autoriteiten van woonplaats of woning veranderen - ook indien zij dit slechts tijdelijk doen - worden naar het concentratiekamp Mauthausen gebracht.

gezicht, zijn uiterste consequentie: de verwerkelijking van de waanzinnige ideologie van een heersersras en zijn taak als rechtstreeks machtsinstrument voor een totalitaire staatsinrichting. De weerloze joodse minderheid wordt er het slachtoffer van. Haar vernietiging dient tevens om de bevolking te terroriseren; haar lot bedreigt iedereen die zich niet wenst te onderwerpen aan het systeem. De jodenster is het voor ieder zichtbare teken van de uitgestorvenen, van de tot

in de stad, ongeacht hun leeftijd of geslacht, moeten hem op de rug van hun kleren naaien. Een spontane inval van Hans Cramer, eigenmachtig tot uitvoering gebracht; voor zover bekend heeft geen enkele partij-, SS- of regeringsautoriteit de stadscommandant opdracht of toestemming gegeven. Mogelijk moeten we een verklaring zoeken in het feit dat de volijverige *SA-Brigadeführer* reeds in de Weimarrepubliek lid was van het *All-deutsche Verband* en van de *Deutsch-*

Völkische Schutz- und Trutzbund, beide radicale, *völkisch*-antisemitische organisaties die reeds in 1928 in het openbaar de uitstoting van de joden uit het 'Duitse volksleven' eisten en aandrongen op het aanslaan van de davidster op alle joodse zaken. Maar hoe dan ook, Cramers dappere daad vindt in de bezette Poolse gebieden spoedig navolging. Stad na stad, gemeente na gemeente volgen het voorbeeld van Wloclawek. Er ontstaat een warwinkel van jodentekens. Op 23 november 1939 krijgen de joden in het *Generalgouvernement* tenslotte van Hitlers stadhouder Hans Frank het bevel 'op de rechtermouw van kleding of bovenkleding een minstens 10 centimeter brede strook te dragen met daarop de davidster'. Tegelijkertijd beginnen de uit SD en *Gestapo* samengestelde *Einsatzgruppen* met hun eerste verdelingsacties: willekeurige en onsamenvhangende ondernemingen: samendrijven — neerschieten. De vernietigingsmachine komt maar langzaam op gang: stap voor stap, kenmerken en definiëren, verplaatsing en gettovorming, oprichting van joodse controle-lichamen, deportatie. Polen wordt het proefterrein voor de *Endlösung*.

Met de Duitse inval in de Sowjetunie wordt de volkerenmoord systematisch ter hand genomen. Er worden vernietigingskampen gebouwd, dienstregelingen uitgewerkt, treinstellen van de *Reichbahn* in gereedheid gebracht. Er worden voorbereidingen getroffen voor invoering van de jodenster in Duitsland, Oostenrijk en het protectoraat Bohemen en Moravië. Wat in Polen aanvankelijk werd geïmproviseerd en willekeurig in praktijk gebracht, wordt nu overgenomen door de hoogste autoriteiten in het *Reich*. De administratie berust bij de ambtenarij van de ministeries van binnenlandse zaken en propaganda; het ministerie van buitenlandse zaken en van arbeid helpen mee. Op 1 september 1941 is het zover. De politie-verordening over de aanduiding van joden wordt vrijgegeven. Ze bepaalt: een zwarte, zespuntige ster, ter grootte van een hand, van gele stof gemaakt en met het zwarte opschrift 'Jude', zichtbaar te dragen op de linkerborst van het kledingstuk en hierop vastgenaaid. Al een paar weken later beginnen de eerste twee grote deportaties uit het Groot-Duitse Rijk. Ook het lot van de joden in de bezette landen van West-Europa is nu bezegeld. In maart 1942 wordt het algemene plan voor de invoering van de ster uitgestippeld. In Nederland wordt de verordening gepubliceerd op 29 april, in België op 27 mei en in het bezette gedeelte van Frankrijk op 29 mei 1942. Andere landen volgen: Denemarken, Noorwegen, Vichy-Frankrijk, geen land blijft gespaard. Er verschijnen nieuwe vormen en nieuwe bestemmingen van het jodenteken: witte, wit-blauwe, gele armbanden met donkerblauwe of gele davidster, driehoeken, vijfpuntige sterren en ook cirkels. Hoe gevarieerd de tekens ook zijn, hun doel is hetzelfde: de getekenden de weg effenen naar de gaskamer.

Het is vrijwel ondoenlijk om zelfs maar in grote trekken de reacties van joden en niet-joden op de invoering van de ster te schetsen. Daarvoor waren de gedragspatronen te ver-

scheiden, de sociologische en sociaal-psychologische omstandigheden te verschillend, de politieke gegevens te uiteenlopend. Een algehele en georganiseerde tegenstand is uitgebleven, maar wel zien we in alle landen individuele sympathiebetuigingen of spontane reacties van alleenstaande of kleine groepen. Voorbeeldig — maar ook een beroemde uitzondering — is de houding van de Deense koning, die in juni 1942 verklaart dat hij als eerste Deen de ster zal dragen, zo er in

De 'officiële' jodenster, zoals ze tenslotte in de Duitssprekende landen verplicht werd gesteld. In Nederland was het Duitse woord 'Jude' uiteraard vervangen door 'jood'.

zijn land een dergelijke verordening zal worden uitgegeven. Overal, maar vooral in het bezette deel van Frankrijk, vinden dezelfde opmerkelijke solidariteitsacties plaats: niet-joden dragen in het openbaar gele kledingstukken, zakdoeken, bloemen of imitaties van de davidster. Gevolg: arrestaties en vaak transport naar een concentratiekamp. De paus zwijgt. Andere kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders, zoals de Bulgaarse patriarch Stephan, verheffen hun stem tegen de ster. Het merendeel van de bevolking schijnt de ster echter over het hoofd te zien, draait het hoofd om. Medelijden, leedvermaak, verrassing, onverschilligheid, een onplezierig gevoel, een slecht geweten? Misschien. Zeker echter de confrontatie met de uitgestoten, het zich bewust worden van wie plotseling als jood gebrandmerkt staat en hoevelen het er zijn. Zelf behoort men niet tot de slachtoffers; men wil, men mag zich niet met hen identificeren. Men vermoedt wat hun lot zal zijn, men wil het niet delen. Men kijkt de andere kant op. En dat is precies wat de nazi's gewild en bereikt hebben.

Nóg problematischer echter zijn de reacties van de joden; ze kunnen alleen bezien en beoordeeld worden in samenhang of in samenwerking met het fascistische totalitarisme. Hier ligt een explosief onderwerp waarover in het historisch onderzoek en in de publiciteit een scherpe controverse is ontstaan.

Feit is dat de ster vrijwel overal door de Joodse Raden is gedistribueerd. Op Duits bevel! Door een fatale misinterpretatie van de situatie en door een algehele onkunde

over de ware aard van de vernietigingskampen werden de vertegenwoordigers van de joden willige werktuigen van de nazi's. In het geloof dat er een joodse organisatie en joodse leiding nodig was om binnen de eigen gemeenschap het joodse leven te beschermen, verstrikten zij zich steeds meer in de duivelse, bureaucratische vernietigingsmachine van de bezettende macht. De Joodse Raden werden gedegradeerd tot niet meer dan een centrale voor het overbrengen van bevelen; ze werden gedwongen tot collaboratie, aangespoord tot medewerking aan registratie, verplaatsing, kentekening en deportatie.

Hun eerste reactie op de ster was er — zoals in Nederland — heel vaak een van verrassing, sprakeloosheid — en trots. 'Draag met trots de gele ster', riep Robert Weltsch in 1933 de Duitse joden toe. Het was een antwoord op de eerste jodenboycot van de nazi's; het was een populair parool — toen, maar ook tien jaar later. Met Auschwitz als voorland valt dat moeilijk te begrijpen — nu. Maar de davidster is het geloofssymbool en het zinnebeeld van het jodendom. Met de Ster van de Verlossing ten overstaan van ieder aan de schandpaal te worden genageld — dat dwingt tot getuigen; dat brengt vele joden ertoe hun jood-zijn opnieuw te ontdekken en te belijden. In alle tijden zijn uit grote rampen de joodse traditie, het joodse zelfbewustzijn en de joodse geloofskracht naar voren gekomen en werden ze opnieuw beleefd.

Maar het gedragspatroon en de methoden die het de Europese joden in het verleden mogelijk maakten het leven te behouden, waren nu niet meer voldoende. Uit het Duitse fascisme rolde hen de gruwelijkste golf van antisemitisme uit de hele geschiedenis tegemoet; weerloos en onvoorbereid waren ze eraan overgeleverd. En zo kwam het dat er na de invoering van de ster ook andere, meer berustende reacties waren. De zelfmoordstatistiek onder de Berlijnse joden bereikte een nieuw hoogtepunt. Neerslachtigheid, vrees, angst voor een duistere toekomst. Er waren joden die hun huis niet meer verlieten, die op straat zo goed mogelijk probeerden hun ster te verbergen. Joden die van hun ster af wilden, verzoekschriften indienen, smeekbrieven schreven. De uitzonderingsbepalingen voor de zogenaamde *Mischlinge* (mensen van gemengd ras) of de geprivilegieerde joden hadden slechts één doel: wie voor een uitzondering vecht, accepteert dat er een algemene regel is. En zij die de ster niet droegen, liepen gevaar voortijdig gearresteerd en gedeporteerd te worden.

Slechts weinigen keerden uit de vernietigingskampen terug; slechts weinigen overleefden hun onderduiktijd; weinigen slaagden erin te emigreren, te vluchten of zich op een andere, min of meer toevallige manier te redden. Het Europese jodendom werd vrijwel volledig vernietigd; tot het bittere einde heeft de jodenster haar taak vervuld. Sommige overlevenden wierpen haar later vol afkeer weg; anderen dragen haar tot op de dag van vandaag. Hun allen restte één macabere troost: in het kader van de *Wiedergutmachung* betaalde de Duitse Bondsrepubliek hun voor het dragen van de ster 5 Duitse marken per dag...

DE JODENVERVOLGINGEN
IN BEZET WEST-EUROPA

OP WEG NAAR DE SLACHTBANK

C. C. ARONSFELD

Comité d'histoire 2e guerre mondiale

Terwijl de Duitsers bezig waren van Oost-Europa één vernietigingskamp te maken waarin de *Endlösung* van het 'joodse vraagstuk' zou moeten plaatsvinden, deed de rest van Europa dienst als concentratiekamp waarin de slachtoffers stap voor stap werden voorbereid op hun gang naar de slachtbank. In betrekkelijk korte tijd werden hier alle stadia doorlopen die in Duitsland zelf jaren in beslag hadden genomen: verlies van burgerrechten, beroving, terreur, deportatie. Wat Frankrijk betreft, zowel in het bezette als in het (tot november 1942) vrije gedeelte van het land, profiteerden de 270.000 joden aanvankelijk van het feit dat de Duitsers de Fransen nodig hadden en het zich daarom

Een groep Frans-joodse schoolkinderen, met op de linkerborst de gele ster, die in Frankrijk pas na mei 1942 algemeen werd.

niet konden veroorloven hen zonder meer tegen zich in het harnas te jagen. Maar het duurde niet lang voor ook hier de meedogenloze machine op gang kwam. Met een intensieve propaganda-actie die de Franse nederlaag in de schoenen van de joden schoof, schiepen de Duitsers een klimaat waarin ze konden handelen. Omdat ze hier een minder gevoelig punt veronderstelden, begonnen ze in juli 1940 met de verdrijving van een aantal Elzasser joden naar het Vichy-gebied. Deze actie werd drie maanden later gevolgd door

de plundering en deportatie van alle joden uit de Elzas (22.000 mensen) en van 7500 joden uit het nabijgelegen Baden en de Palts. Deze willekeurige actie ging vergezeld van zowel Duitse als Vichy-Franse decreten. De macht van Vichy reikte ook tot in het bezette deel van Frankrijk, met alleen al in Parijs zo'n 200.000 joden, zodat de joden die niet naar het zuiden waren gevlucht — en dat was de grote meerderheid — hier te lijden hadden van twee soorten onderdrukkers. In bezet Frankrijk werden de joden onmiddellijk onderworpen aan allerlei vernederende bepalingen. Ze werden geweerd uit restaurants, theaters, openbare parken en musea; het was hun verboden te verhuizen of radio's te be-

zitten; ze mochten alleen op bepaalde uren winkelen en op hun legitimatiebewijzen moest het woord 'jood' staan. De gele jodenster was vóór mei 1942 nog niet algemeen ingevoerd, maar er waren wel gebieden waar ze al in juli 1940 met een zekere wellust verplicht was gesteld. In oktober 1940 introduceerde een 'Verordening voor de Joden in Frankrijk' de bepalingen van de Neurenberger wetten. Hierdoor werden de joden verbannen uit alle overheidsinstellingen en werd hun de uitoefening verboden van alle beroepen, behalve van die waarin het aantal joden niet meer bedroeg dan 2% van de totale bezetting.

Tegelijkertijd decreteerden de Duitsers dat

alle joden en al hun bezittingen geregistreerd moesten worden en riep de Pétain-regering in maart 1941 een Commissariaat-Generaal voor joodse aangelegenheden in het leven, dat toezicht moest houden op de vervolging en vooral op de onteigening (dat heette dan 'arisering') van joodse zaken. Het eigenlijke doel van deze laatste actie werd bereikt toen de Fransen over het algemeen afwijzend bleken te staan tegenover het aanvaarden van wat zo duidelijk gestolen goed was: het grootste gedeelte van de opbrengst kon nu de Duitse commerciële belangen dienen.

Het berovingsproces ging verder toen de joden elke steun van staatswege werd geweigerd en de Duitsers de acties van het

Franse verzet gingen gebruiken om de joden waanzinnig hoge 'geldboetes' op te leggen. Roof was ook een van de redenen voor de oprichting van een speciale joodse organisatie, de 'Algemene Vereniging van Joden in Frankrijk', die als instrument van de regering zowel in het vrije als in het bezette deel van het land van de joden belasting moest heffen. Ongeveer een jaar na de nederlaag werd geleidelijk aan en systematisch een schrikbewind ingevoerd. Als voorbereiding werd een kaartstelsel opgezet van alle joden in Parijs en omgeving. Aan de hand van deze gegevens volgde men aanvankelijk de weg van de minste weerstand: er werd begonnen met de internering van buitenlandse joden.

Links: met een monsterlijk-groot affiche in de bekende stijl wordt hier in Parijs een anti-joodse expositie aangekondigd.

Rechts: in mei 1941 begon de vervolging van de joden in Frankrijk met de internering van alle buitenlandse joden.

Zo werden in mei 1941 3200 joodse vrijwilligers uit het Franse leger in twee kampen ondergebracht. Maar niet lang daarna, in oktober 1941, werden er in Parijs meer dan 4000 mensen gearresteerd, onder wie 1300 Franse joden. Ze werden naar het beruchte kamp Drancy gestuurd, waar er ten gevolge van de verschrikkelijke omstandigheden zoveel ziek werden, dat de Duitsers het verstandiger achtten meer dan 1000 mensen vrij te laten. Vrijwel onmiddellijk daarop echter werden 750 Franse joden bijeengebracht in een nieuw kamp bij Compiègne. De omstandigheden waren hier niet veel beter dan in Drancy en bovendien bleken de Duitsers steeds minder bereid gevangenen vrij te laten. Alles was nu inderdaad helemaal gereed voor de volgende fase van het uitroeingsplan: de deportaties, die in 1942 begonnen. Toen het zover was, lieten Fransen uit allerlei rangen en standen gedenkwaardige protesten horen. Al in 1941 hadden katholieken en protestanten een organisatie in het leven geroepen, 'Christenvriendschap' genaamd, die zich tot doel stelde vervolgde joden te helpen en hun kinderen onder te brengen in christelijke instellingen, onder de nadrukkelijke belofte dat men geen pogingen zou doen hen te bekeren tot het christendom. Paul Claudel, de bekende katholieke auteur, schreef de opperbij van Frankrijk dat de vervolging van de joden alle goede Fransen 'met walging, afgrijzen en verontwaardiging vervulde.'

In Italië begon de vervolging van de joden in november 1938, toen de fascistische regering van Mussolini onder Duitse druk rassenwetten naar Duits model invoerde. De joden hadden niet langer toegang tot het leger, de overheidsdiensten en de partij; ze mochten boven een bepaalde waarde geen onroerend goed meer bezitten en in juni 1939 volgden er beperkende maatregelen voor academici (doktoren, advocaten, ingenieurs, architecten, enzovoort) 'met uitzondering van die gevallen waarin noodzaak en urgentie bewijsbaar zijn.' De uitzonderingen golden meestal oorlogsveteranen, oud-fascisten en dergelijke. Ook huwelijken tussen joden en Italia-

nen werden verboden en de suggestie van de paus om in deze zaak een uitzondering te maken voor bekeerde joden, werd uitdrukkelijk van de hand gewezen. Iets eerder al werden alle naturalisaties van joden van na 1 januari 1919 ongedaan gemaakt en kregen alle buitenlandse en gedenaturaliseerde joden bevel het land voor maart 1939 te verlaten. Deze harde maatregelen werden in zekere mate verzacht door het feit dat ze niet zo krachtig werden doorgevoerd. In hun hart geloofden de Italianen namelijk niet zo erg in de juistheid van een jodenvervolging, zeker niet als die op Duits bevel plaatsvond. Mussolini zelf, die voelde dat hij geen keus had, wilde niet verder gaan dan 'het probleem

beroep; 30% van de Romeinse joden was erin werkzaam), het verzekeringswezen, de antiekhandel, de makelaardij, het beheer van onroerend goed, de handelsagentuur, enzovoort.

De oorlogsomstandigheden leverden een voorwendsel om de joden te verdrijven van Sicilië en Sardinië. Een steeds krachtiger antisemitische propaganda-actie, die de joden de schuld aan de oorlog in de schoenen schoof, dreef hen steeds verder in het isolement, onder meer ook door maatregelen als het in beslag nemen van radiotoestellen. Op verdenking van 'spionage' doorzocht de politie regelmatig joodse woningen en in het voorjaar van 1941 werden in Milaan, Turijn

bezitten. Sommigen van hen werden uit de fascistische partij gestoten omdat ze 'de rassenwetgeving gesaboteerd hadden', onder meer door joodse vrienden te helpen. In twee radiouitzendingen (november 1940 en februari 1941) veroordeelde ook Pius XII het antisemitisme; tijdens de tweede uitzending zei hij: 'Voor de Kerk zijn er geen heidenen en geen joden, geen slaven en geen vrije mensen, doch alleen maar kinderen van God.'

In het door de Duitsers veroverde deel van Joegoslavië begonnen de anti-joodse acties naar Duits model op 30 april 1941; ze werden ondernomen door de toen precies drie weken oude Kroatische marionettenregering. Alle

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

aan de orde stellen' en daarna 'het antisemitisme toestaan zich eigener beweging te ontwikkelen.' Kenmerkend was dat de koning, die geen macht bezat, maar wel de Italiaanse gevoelens vertegenwoordigde, een tegenstander was van de nieuwe politiek. Hetzelfde gold voor paus Pius XI, die in een gedenkwaardige toespraak tot een aantal Belgische pelgrims opmerkte: 'Wij kunnen geen antisemieten zijn, omdat wijzelf, naar de geest, semieten zijn.' De tamelijk milde toepassing van de rassenwetten leidde ertoe dat de meeste joden in Italië bleven in plaats van elders een toevlucht te zoeken. Aan het einde van 1941 waren er van de 50.000 joden in Italië slechts zo'n 7000 geëmigreerd. De Duitse politiek was aanvankelijk duidelijk gericht op een zo gering mogelijke inmenging in de Italiaanse zaken.

Kort nadat Italië aan de oorlog was gaan deelnemen (juni 1940), werden echter grote aantallen gedenaturaliseerde joden gearresteerd. Bovendien kwam er een actie op gang om de joden te verdrijven uit een groot aantal sectoren van de handelswereld, zoals de straatventerij (in Italië een zeer respectabel

en andere steden vele joden uit hun huizen verdreven. Ze moesten hun huisraad achterlaten, maar kregen wel toestemming zich elders in het land te vestigen.

Pas begin 1942 werden de eerste joden geïnterneerd in kampen te Salerno en Cosenza en in een vrouwenkamp te Chieti. Eerst toen de Duitsers tekenen van ongeduld begonnen te vertonen, verscheidene maanden later, werden er in Italië joden opgeroepen voor gedwongen tewerkstelling.

De weerstand tegen de jodenvervolgingen bleef intussen voortduren. Waarschijnlijk is dit er ook oorzaak van geweest dat de Italiaanse regering, in tegenstelling tot de Duitse, voortdurend uitzonderingen op de regels maakte door joden toe te staan werkzaam te blijven in bepaalde beroepen (als doktoren en ingenieurs bijvoorbeeld) waarin hun gespecialiseerde kennis onvervangbaar werd geacht. Veel Italianen waren weinig onder de indruk van het speciaal opgerichte 'Instituut voor de Studie van het Joodse Probleem' en haalden de schouders op over de beschuldiging die ze zich daarmee op de hals haalden, een 'burgerlijke mentaliteit' te

maatregelen die de Duitsers in de loop van vele jaren hadden bedacht, werden hier binnen de kortste keren ingevoerd: het verbod van huwelijken tussen joden en niet-joden, het verbod aan joden vrouwelijk 'arisch' personeel beneden 45 jaar in dienst te nemen, het 'merken' van joden en joodse bedrijven, de registratie van joods bezit, de verwijdering uit overheidsdiensten en beroepen, het beëindigen van zakelijke activiteiten en de arisering van joodse bedrijven.

Evenals in Italië bevatte de wetgeving clausules die het de autoriteiten mogelijk maakten alle 'arische' rechten toe te kennen aan 'niet-ariërs' die vóór april 1941 (de Duitse inval) een belangrijke bijdrage hadden geleverd aan de Kroatische zaak. Maar desondanks werden de joden meedogenloos geplunderd: eind augustus 1941 waren de meeste joodse bedrijven met een waarde beneden tienduizend gulden 'geariseerd'. In oktober werden de joden uit de steden verwijderd en naar werkcampen overgebracht. Van de 30.000 joden in het land werden er 6000 te werk gesteld in de zoutmijnen van Karlovac en Judovo en verscheidene honderden in het martelkamp

van Jasenovac. In de zomer van 1942 waren de Kroatische joden klaar voor deportatie. In Servië, het andere deel van Joegoslavië dat tot augustus 1941 onder Duits militair bestuur stond, begon de vervolging iets later, maar was ze zo mogelijk nog meedogenlozer. Op 30 mei 1941 decreteerde een verordening in één keer de verwijdering van joden uit de overheidsdienst en de beroepen, de registratie van joods bezit, de gedwongen tewerkstelling van joden en het verplicht dragen van de davidster. Kort daarna, op 22 juli, volgde het bevel tot gedwongen 'arisering'. De 'ariërs' die in de gelegenheid werden gesteld de joodse bedrijven over te nemen, waren bijna uitsluitend Volksduitsers die in Joego-

mannen troffen, werden vrouwen en kinderen in november 1941 overgebracht naar een kamp in de buurt van de Kroatische stad Zemlin. Uit dit kamp werden ze geleidelijk aan in kleine groepen overgebracht naar elders. In juni 1942 kon de commandant van het kamp in Zemlin rapporteren dat er in Servië niet langer sprake was van een joden-vraagstuk.

In Griekenland, dat verdeeld was in een Duitse en een Italiaanse bezettingszone, gingen de Duitsers behoedzaam te werk. Hoewel in hun zone het grootste gedeelte van de Griekse joden woonde, ongeveer 50.000, gingen ze pas in juli 1942 tot actie over; ze

duceerden ze voor het vaststellen van wie 'jood' was een 'christelijk' criterium. Iemand met drie of meer joodse voorouders werd niet als jood beschouwd indien hij vóór 1 september 1940 volgens een christelijk ritueel met een Bulgaar(se) was getrouwd en evenmin als hij voor die datum was gedoopt. Bovendien kenden de Bulgaren, net als de Kroatiërs, 'bevoorrechte' joden (oorlogsvrijwilligers, veteranen met bepaalde onderscheidingen, enzovoort) die buiten de voor de rest weinig christelijke wetten vielen. Alle joodse overheidsfunctionarissen werden op staande voet ontslagen; voor de zelfstandige beroepen werd een numerus clausus vastgelegd en uit bepaalde handelssectoren

COMMISSARIAT GÉNÉRAL AUX QUESTIONS JUIVES

1,568

CERTIFICAT

DE NON-APPARTENANCE A LA RACE JUIVE

Sur le vu des pièces produites par l'intéressé, le Commissaire Général

aux Questions Juives constate que Mme Finkelsteins / Igor Isaac
née Delaif (marthe alice)
 née le 8 septembre 1901 à Fontenay aux Roses / Seine
 ne doit pas être regardé comme juif aux termes de la loi du 2 Juin 1941.

Paris, le 15 septembre 1941

Marcel Delaif

Roger Viollet

lavië woonden. In naam ging de opbrengst van geconfisqueerd joods eigendom naar de Servische marionettenstaat, die in augustus 1941 werd gesticht. Maar in feite gebruikten de Duitsers het geld om er, onder andere, vorderingen wegens oorlogsschade mee te dekken.

Een gruwelijk aspect van de Duitse bezetting van Servië waren de massa-executies — niet door de SS, maar door de *Wehrmacht* — van joden die beschuldigd werden van deelneming aan de partizanenstrijd. Op 10 oktober 1941 werd de arrestatie van 'alle joden' bevolen. De gearresteerden werden vastgehouden als gijzelaars; voor iedere Duitse soldaat die door partizanenhand viel, werden honderd joden gefusilleerd. De prijs voor een gewonde Duitser was vijftig gijzelaars. De executies van vier- à vijfduizend mensen leidde tot protesten van neutrale landen en tot vragen van de kant van het Vaticaan, maar de Duitsers namen hier geen notitie van. Omdat deze vergeldingsmaatregelen alleen de joodse

Wie in Frankrijk een 'verdachte' naam had, kon met dit certificaat van niet-jood-zijn anti-joodse maatregelen ontlopen.

gaven opdracht tot registratie van joden ten behoeve van de gedwongen tewerkstelling. Veel joden trokken toen naar de Italiaanse zone. De Italianen weigerden met de Duitsers samen te werken bij het tegengaan van deze vlucht en het is heel goed mogelijk dat deze weerstand van de zijde van hun bondgenoot de belangrijkste reden is geweest voor de ongebruikelijke Duitse aarzeling.

In Bulgarije vielen de eerste anti-joodse acties samen met het besluit van de Bulgaarse regering zich nauwer aan te sluiten bij Duitsland. Dat gebeurde in januari 1941. De 'Wet voor de bescherming van de natie' bevatte bepalingen voor de omschrijving, de bezitsontteigening en de concentratie van joden. Hoewel de Bulgaarse maatregelen naar Duits voorbeeld waren gemodelleerd, intro-

werden de joden helemaal verbannen. De joodse ondernemingen die hun activiteiten moesten staken, werden geariseerd en de opbrengst ervan werd door de overheid in beslag genomen. Alle huwelijken tussen joden en Bulgaren werden verboden; de isolering van de joden werd bevorderd door de bepaling dat de overheid hun nieuwe woonplaatsen kon aanwijzen in daartoe aangewezen gebieden en tegelijkertijd het reizen zonder vergunning van de politie kon verbieden. In augustus 1941 werd er voor de joden een speciale arbeidsdienst opgericht en werd het dragen van de davidster verplicht gesteld. Op die wijze werd alles gereedgemaakt voor de deportaties die het jaar daarop zouden beginnen, ook al waren de Bulgaren er niet zo op gebrand hun aandeel te leveren in de Duitse vervolgings- en vernietigingsplannen. Ze zorgden in ieder geval voor heel wat vertraging en uitstel, met de kennelijke bedoeling de deportaties in de war te sturen.

WERKEN AAN HET EIGEN GRAF

C. C. ARONSFELD

In het nazi-plan voor de uitroeiing van de joden werd niet alleen gerekend op de acties van de Duitsers (en van hun handlangers in de bezette landen), maar ook op de medewerking van de joden zelf. Van die hulp verzekerden de Duitsers zich door de installatie van zogenaamde Joodse Raden, waarin joodse notabelen zitting hadden. In eerste aanleg werden de raden ingesteld om de joodse religieuze, sociale en onderwijsdiensten te beheren. Uiteindelijk echter kwam het erop neer dat hun enige taak bestond uit het uitvoeren van de Duitse bevelen, dat wil zeggen: uit het bespoedigen van de *Endlösung*. In naam was de Joodse Raad het dagelijks bestuur van de joodse gemeenschappen in de verschillende landen (of van de afzonderlijke getto's in Oost-Europa), maar in feite fungeerde hij slechts als een instrument van de *Gestapo*, die hoopte dat op deze manier de haatgevoelens die zij door haar wreedheden opwekte, op de Joodse Raad zouden worden afgereageerd. Bovendien was het op deze wijze mogelijk de joden kalm te houden en hun een zeker gevoel van veiligheid te geven; onder leiding van hun eigen mensen immers konden ze gemakkelijker geloven in een zekere mate van autonomie dan wanneer ze uitsluitend de bevelen van de Duitsers zouden moeten opvolgen. Ontstond er ontevredenheid, dan kon de schuld gemakkelijk in de schoenen van de Joodse Raad worden geschoven en zelfs konden de Duitsers zich voordoen als vrienden van de joden.

Zonder twijfel lieten vele joden zich door dit alles niet misleiden. Toen de bevelen voor de deportaties kwamen, zagen de leiders van de Joodse Raden zich voor een afschuwelijk dilemma gesteld: moesten ze zich, ondanks hun bange vermoedens, schikken naar de Duitse wensen of moesten ze medewerking weigeren en alle risico's nemen die een dergelijke daad van verzet met zich mee zou brengen? De meesten schikten zich. Slechts van twee mannen is bekend dat zij het conflict oplosten door zelfmoord te plegen: Adam Czerniakow van de Joodse Raad in Warschau en Chaim Rumkowski van de Joodse Raad in het getto van Lodz.

De leiders van de Joodse Raden, van wie maar weinigen de oorlog hebben overleefd, zijn van meet af aan onderwerp geweest van heftige disputen. Minstens één zo'n 'collaborateur' is na de oorlog doodgeschoten (in Israël, door een andere jood). Maar tot op de dag van vandaag blijft het moeilijk over deze uiterst ingewikkelde zaak te oordelen.

De leiders van de Joodse Raden waren geen collaborateurs in de gewone zin van het woord. Ze hadden geen sympathie voor de nazi's, van wie ze wisten dat ze met de joden weinig goeds voorhadden en het is absurd te geloven dat ze bewust zouden hebben meegeholpen hun eigen mensen uit te roeien. Voor zover ze bij de deportaties hebben meegewerkt, lijkt het redelijk aan te nemen dat ze niet wisten wat de gedeporteerden in feite te wachten stond, of dat ze weigerden de vele geruchten te geloven, die hun heel goed ongeloofwaardig hebben kunnen voorkomen. Zeker, ze moeten ontberingen en leed hebben verwacht en alle beproevingen van de concentratiekampen en de getto's en heel waarschijnlijk hebben ze geen enkele hoop gekoesterd voor de bejaarden en de zieken onder de weggevoerden. Maar een weloverwogen plan om zonder aanzien des persoons alle joden te doden — nee, dat voorzagen ze niet. Het ging hun voorstellingsvermogen te boven, net zoals het later het voorstellingsvermogen van de gehele beschaafde wereld te boven ging. En misschien hoopten sommigen van hen ook wel dat de vurig verlangde val van de nazi's het hele plan tijdig in de war zou sturen.

'Zelfs degenen die niet in deze mogelijkheid geloofden', schreef een joods student over dit probleem', waren van mening dat de joden hun bitter lot moedig en zonder klagen moesten aanvaarden. Zij hadden het gevoel dat dit het enige wapen was dat hun in staat stelde boven hun moordenaars te staan.'

De eerste Joodse Raad werd op 4 juli 1939 ingesteld in Duitsland. Op bevel van de *Sicherheitspolizei* werd toen de zes jaar oude *Reichsvertretung der Juden in Deutschland* vervangen door de *Reichsvereinigung der Juden in Deutschland*, hoewel de voorzitter dezelfde bleef: rabbijn Leo Baeck. In Wenen had Adolf Eichmann inmiddels al ongeveer een jaar lang de *Israelitische Kultusgemeinde* voor hetzelfde doel gebruikt. Voor het Tsjechisch protectoraat werd korte tijd daarna in Praag eveneens een Joodse Raad opgericht. Het lidmaatschap van deze instellingen was verplicht voor iedereen die volgens de Neurenberger wetten jood was; dat wil zeggen: zelfs voor diegenen die het joodse geloof hadden verworpen en niets gemeen hadden, of wilden hebben, met het jodendom. De *Reichsvereinigung* had aanvankelijk tot taak zowel de joodse emigratie als het maatschappelijk welzijnswerk te bevorderen. Maar later was het voor de nazi's het belang-

rijkste dat ze de lijsten van te deporteren joden opstelde, de betrokken families bericht stuurde en de eigen joodse *Ordnungsdienst* opdracht gaf de slachtoffers op te halen. De vereniging bleef bestaan tot de *Gestapo* vond dat er geen behoefte meer aan was, omdat er in Duitsland geen joden meer waren overgebleven. Op 10 juni 1943 werd ze opgeheven en vervangen door een instelling met een veelzeggende naam: de *Restvereinigung der jüdischen Mischehepartner*.

Toen onmiddellijk na de Poolse veldtocht een groot aantal joden onder Duits bewind kwam, was een van de eerste initiatieven het opzetten van Joodse Raden. Op 22 september 1939 verzond Heydrich een *Schnellbrief* naar de commandanten van de *Sicherheitspolizei* en naar allen die verantwoordelijk waren voor het burgerlijk bestuur in bezet Oost-Europa. Het decreeteerde daarin dat alle joodse gemeenschappen moesten vallen onder een door de Duitsers gecontroleerde Raad van Ouderen, die als belangrijkste taken kreeg het tellen van de joden in de omgeving en het evacueren van plattelandsjoden naar de stad. Elke Raad zou zijn eigen, joodse ordedienst moeten hebben en een eigen publiciteitsorgaan.

Na het bevel voor de registratie (die aan de deportatie voorafging) van alle joden en kort na de februaristaking in Amsterdam werd in februari 1941 in Nederland de eerste Joodse Raad in bezet West-Europa opgericht, onder leiding van de diamantair A. Asscher en de hoogleraar in de oude geschiedenis, D. Cohen. Op 25 november 1941 ontstond een Joodse Raad in België, de *Association des Juifs en Belgique*, die onder leiding stond van rabbijn dr. Salomon Ullman. Kort daarop, op 29 november 1941, kwam in Frankrijk een Joodse Raad tot stand onder de naam *Union Générale des Israélites de France (UGIF)*, die zowel in het bezette als in het vrije deel van Frankrijk werkzaam was. Alle bestaande joodse verenigingen werden opgeheven en hun bezettingen gingen over naar de UGIF. Onder leiding van Raymond-Raoul Lambert bleven echter een aantal joodse sociale diensten gehandhaafd. Ze verschaften veel joden (vooral refugiés) hulp en achter hun legale façade ontstond een netwerk dat ondergronds steun verleende.

De *Union* werd door de Duitsers vooral gebruikt om de buitensporig hoge geldboetes te innen die de joden werden opgelegd als straf voor de daden van het Franse verzet.

MOORD IN BLAUWDruk

PROF. DR. J. PRESSER

De Nederlandse schrijver Harry Mulisch bezocht hun plaats van samenkomst in 1961, bijna twintig jaar later; het gebouw had na de oorlog de bestemming gekregen van een *Schullandheim*, waarover de hem rondleidende huishoudster met grote warmte sprak: 'Niets is zo goed voor kinderen als verandering van omgeving. Zij vinden het hier heerlijk.' Op 20 januari 1942 deelde SS-Obergruppenführer Reinhard Heydrich, *Chef der Sicherheitspolizei und der SD*, aan een groep van een veertiental hier bijeengeroepen regeringsautoriteiten mede dat het besluit gevallen was om in het kader van de *Endlösung der Judenfrage* zo'n elf miljoen joden een andere omgeving te bezorgen — wie dit wat rauw vindt klinken, leze even door.

Wie waren deze heren? Wij kennen ze één voor één; ze staan genoemd in een toevallig bewaard gebleven exemplaar van het geheime protocol dezer bijeenkomst *am Grossen Wannsee*, dicht bij Berlijn. Hoge functionarissen, de helft *Herr Doktor*. Een enkele aanwezige schijnt wat uit de toon te vallen: Adolf Eichmann, niet meer dan SS-Obersturmbannführer. Maar als zo vaak in het Derde Rijk, dekten rang en bevoegdheid elkaar slechts ten dele. In werkelijkheid had deze man letterlijk de macht over leven en dood van miljoenen; wij spraken reeds van elf miljoen. Dat hij daar maar de helft van aan de dood heeft overgeleverd, lag niet aan zijn toewijding; hij heeft gedaan wat hij kon. Wat die heren daar zo gezellig hebben bekokstooft, zouden wij uit het stuk alleen niet met zekerheid kunnen opmaken; het lijkt te gaan over een bespreking tussen vertegenwoordigers van centrale instanties, betrokken bij de emigratie en het vervoer van joden. De door Heydrich gegeven voorafgaande uiteenzetting

kwam hierop neer, dat men het ernstig geprobeerd had met hun *Auswanderung*, hun emigratie dus; men had, zei hij, 'op legale manier de Duitse levensruimte van joden willen zuiveren.' Dat plan was opgegeven en nu ging men over tot hun evacuatie. Wat is het verschil? Dat wordt voor oningewijden uit het stuk niet duidelijk, natuurlijk niet. Naar bekend, hanteerde het Derde Rijk voor zijn meest barbaarse misdaden bij voorkeur camouflagetermen; zo heet het bijvoorbeeld nooit vergassing, maar *Sonderbehandlung*. Wij hebben echter wel geleerd dat jargon te vertalen: tussen emigratie en evacuatie ligt eenvoudig een richtingsverschil van negentig graden; de eerste ging horizontaal, de tweede verticaal: namelijk omhoog rook door de pijp, omlaag as in de grond. Dat klinkt rauw, maar de werkelijkheid was nu eenmaal zo. Een van de luguberste bladzijden van het protocol is die waarop in twee rubrieken de elf miljoen toekomstige slachtoffers staan opgesomd. Rubriek A noemt de gebieden waar de Duitsers het geheel of nagenoeg geheel voor het zeggen hebben, als heersers, als bezetters, als touwtrekkers achter marionettenregeringen, zoals in Nederland, met 160.800 personen. Zowel bezet als onbezet Frankrijk staan hierop (met resp. 165.000 en 700.000). Het tekent dat Heydrich hier geen moeilijkheden verwacht; Pétain mocht op sommige punten lastig wezen, maar ter zake van de joden zou hij wel meedoen. Het meest tot onze verbeelding spreekt echter rubriek B. Hier zijn neutrale landen op gezet, die verondersteld worden goedschiks of kwaadschiks mee te werken aan de vernietiging van hun joodse burgers: Portugal, Zweden, Zwitserland, Spanje, Turkije. Maar het top-punt is toch wel Engeland, met zijn 330.000

joden. Men vraagt zich hierbij af wat er toch wel in de koppen van deze lieden heeft rondgespookt; het minste dat men mag veronderstellen is dat ze geen enkele twijfel koesterden of wilden verraden aan de overwinning op dat land.

Het heeft geen zin op deze wijze het hele document te analyseren. Verderop komt de aap uit de mouw, wanneer Heydrich uitspreekt dat een zeer groot deel van deze voor de 'arbeidsinzet' (alweer zo'n camouflage-term) bestemde joden 'op passende wijze moet worden behandeld', hetgeen niet moeilijk in rond Nederlands is te vertalen. Bij de discussie blijkt nergens tegenspraak, laat staan verzet; integendeel, de staatssecretaris voor Polen dringt er zelfs op aan zo gauw mogelijk te beginnen. Een ander wijst erop dat men vooral een *Beunruhigung der Bevölkerung* dient te vermijden. Natuurlijk, de joden wegvoeren en vernietigen, maar het mag niet opvallen.

Dank zij het proces tegen Adolf Eichmann van 1961 is onze kennis van deze twintigste januari 1942 wel rond: de 'kleurloze gasfitter' (Harry Mulisch) heeft het document zozeer aangevuld, dat men ze voor zich ziet, de lunchende heren, met een glaasje en een sigaret erna: '*sehr ruhig, sehr freundlich, sehr höflich, sehr artig und nett*' (woorden van Eichmann zelf). Hij vervolgt: 'Men heeft niet veel woorden van node, het duurt ook niet lang, de ordonnansen schenken nog een cognacje — *und dann ist die Sache vorbei*.' Voorbij dus, behalve dan voor die miljoenen joden die op de nominatie staan om met *Zyklon B*, het door de Duitse industrie zo bruikbaar geleverde moordgas, te worden 'geëvacueerd'; miljoenen, mannen, vrouwen, kinderen.

DE EXECUTIE

Tijdens dit werk bewogen de tien mannen zich op de stellage naar voren en geraakten op het valluik. Het mechanisme waardoor dit vrij kwam, was tegen een dergelijk gewicht niet bestand. Plotseling klapte het naar beneden en zes mensen, beulen en delinquenten, tuimelden op de grond.

De mensen, niet alleen de joden, gilden! Twee van de ongelukkigen hingen reeds en streken boven de hoofden van de liggenden met de dood.

Dat ging allemaal zo snel en was zo afschuwelijk, dat het niet te beschrijven is. Met groenbleke gezichten en ogen, waanzinnig van angst, zagen de ten dode opgeschreven mannen, die naar beneden gevallen waren, hun beide kameraden boven zich hangen.

Doordat ze zelf geboeid waren, konden ze niet opstaan. Hun geloofsgenoten hielpen hen op de been en sleepten ze voor de tweede maal de galg op, die door Helferich en de Poolse timmerlui in vliegende haast gerepareerd werd. Dit betekende een verlenging van de scène, die

ons allemaal op de zenuwen werkte. Intussen werden de hoofden van ook deze veroordeelden in de strop gestoken en hun hoofden werden bedekt. Daar stonden de drie nog levenden tussen de reeds hangende doden. Geen een maakte een afwerende beweging, geen een sprak een woord, geen een weende.

Een commando van de Obersturmführer! Het luik viel — een ruk aan de strop, een kreet uit de jodengemeenschap — en de veroordeelden waren verlost.

(Uit: 'Antwoord aan het kwaad', 1954)